

Tanulmány

A HARMADIK (ÉS A TÖBBI) JÚDÁS-VÁLTOZAT*

– Borges *Három Júdás-változat* című novellájának metaleptikus értelmezése –

FARKAS ZSOLT

Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
adjunktus

istenaldja@gmail.com

ORCID 0000-0002-8952-8607

The Third and the Other Versions of Judas

– Metaleptic Interpretation of Borges' *Three Versions of Judas* –

The text of Borges's short story *Three Versions of Judas* indeed suggests the reading found everywhere in the secondary literature, according to which the three editions of Runeberg's two books are the three versions of Judas indicated in the title. But I would instead call this a trap. The text (and Borges' poetics) rather suggests a metaleptic reading. According to this reading, the first version of Judas is Runeberg's first book, *Christus och Judas* (the first and second editions together), where Judas has an almost equal role as Jesus in the salvation story, but Jesus is the Savior. The second version is Runeberg's second book, *Den hemlige Frälsaren*, which is different not only in its title but also in its basic concept, since here Judas is the Savior. The third version is the very writing we have just read, *Three Versions of Judas*, that reveals the secret of Runeberg (and of God, according to Runeberg). But for the third version, several metaleptic solutions are possible. The article also touches on the relationship between literature and theology and on the role of the secret in Borges' short story and oeuvre.

Keywords: Jorge Luis Borges, narrative metalepsis, metaleptic reading, intradiegetic reading

* A tanulmányt a lapzártánkkal egy időben megjelent *Pozíciók és kompozíciók* című kötet is tartalmazza; a kiadvány Erdődy Edit-díjban és Baumgarten-emlékdíjban részesült.

■ 1. Bevezető

Jorge Luis Borges novelláját, a *Három Júdás-változatot* (HJV)¹ jó pár éve olvastatom irodalom szakos hallgatókkal (bevezető kurzuson, egyéb olyan novellák között, amelyek szórakoztató és tanulságos értelmezési feladványokat is adnak²). A művel kapcsolatban az első számú kérdés: „Mit takar a cím? Sorold fel a három Júdás-változatot!” Mindenki Nils Runeberg „három könyve” állításainak taglalásába kezd. De hát hány könyve volt Runebergnek? Nem csak kettő?

Nemrégiben utána néztem a mű recepciójának, és meglepődve láttam mindenütt ugyanezt. Minden értelmező, aki felsorolja a három Júdás-változatot, Runeberg első könyvét tartja az első változatnak, ennek átdolgozott kiadását a másodiknak, és a második könyvet a harmadiknak. Az én olvasatomban a második kiadás egyáltalán nem szerepel(t). Sokszor megolvastam a novellát, meggyőződésemmé vált – és évről évre bizonygattam a szövegből –, hogy Runeberg első könyve, a *Krisztus és Júdás* az első Júdás-változat, a második könyve, a *titkos Megváltó* pedig a második változat. És a harmadikra is határozott értelmezésem, „megfejtésem” van, amire több-kevesebb sikerrel szoktam rávezetni a hallgatókat, és ami nem más, mint maga a *Három Júdás-változat* című írás.³

Akkor hát úgy jártam, mint Nils Runeberg? Határozottan beleolvastam a műbe valamit, amit a mű egyetlen más (professzionális) olvasója sem olvas ki belőle? Elkerülte a figyelmet valami elemi dolog? (Sebaj, legalább megismerték a hallgatók a „narratív metalepszis” fogalmát?⁴) Vagy „felfedeztem” valamit?

¹ Jorge Luis BORGES, „Három Júdás-változat”, ford. KARSAI Gábor, in BORGES, *Válogatott művei*, 1:149–156 (1944). A további Borges-művekre és szöveghelyekre is e kiadás alapján utalok: Jorge Luis BORGES, *Jorge Luis Borges válogatott művei*, 5 köt., szerk. SCHOLZ László (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1999–2000). A fordítókat az egyes utalásoknál jelzem.

² Például Hoffmann *Homokember*: kinek van igaza, Nathanaelnek vagy Clarának: Coppelius természetfölötti hatalommal bír? Ez egy varázsmese vagy egy pszichológiai esettanulmány? Poe *Az ellopott levél*: milyen természetű a levél? Milyen természetű D. miniszter zsarolása, mit kér a cserébe királynétól a levél visszaszolgáltatásáért? Kundera *Hamis autóstóp*: A végén a lány egymás után éli át a legkínosabb és a leggyönyörtelibb élményét – összefügg ez a kettő? Ha igen: szükségképpen? Ezeket a kérdéseket szinte feladványként találják e szövegek, melyeknek mintha lenne konkrét megoldása is. Nyomozásra szólítják az olvasót, akárcsak egy krimi vagy thriller, de szemben ezekkel, a narratíva nem adja meg a választ; ezt az olvasónak kell kitalálnia.

³ De több metaleptikus megoldás lehetséges. A harmadik Júdás-változat lehet maga Runeberg is, a róla szóló esszé vagy szerzője is, és lehet maga a HJV vagy Borges is. Sőt az is lehet, hogy Runeberg és két műve csupán az első Júdás-változat...

⁴ Gérard Genette fogalma: amikor „fikció” és „valóság”, pontosabban az elbeszélte történet világa ([hipo]diegetikus szintje) és a történet elbeszélésének világa ([meta]diegetikus szintje) összeér, egymásba hatol. (Gérard GENETTE, *Metalepszis: Az alakzattól a fikcióig*, ford. Z. VARGA Zoltán [Pozsony: Kalligram Kiadó, 2006] [2004], 22–23.) Elvileg akárhány diegetikus szint rétegződhet egymásra (vagy alkothat Möbius-hurkot). Az egyik legszebb példa a *Hamlet* „Egérfogója”: Claudius gyanútlanul nézi a színelőadást, amikor belenyilall: de hisz a színpadon pontosan az történetik,

A szakirodalom egyöntetű értelmezésének fényében újra megoldva a novellát, találtam egy apróbb vakfoltot az értelmezésemben, mégis arra jutottam, hogy a szakirodalom eddigi egyöntetű értelmezésének⁵ jelentősebb a vakfoltja.

Ezt az olvasatot – amely a három Júdás-változatot Runeberg „három könyvével” (két könyvének három kiadásával) azonosítja – a továbbiakban intradiegetikusnak nevezem. Az itt fejtegetett olvasatot pedig metaleptikusnak – eszerint Runeberg két könyve az első két Júdás-változat, a harmadik pedig az ezekről szóló esszé. Más metaleptikus megoldás is lehetséges (sugallva van), de a metaleptikus ugrás „kötelező”, az a „helyes(ebb)” értelmezés.

Drámaian fogalmazva: az intradiegetikus olvasat a csapda, amiből az olvasónak ki kell szabadulnia (hogy beléphessen Borges szürrealista-panteista univerzumába), és a szabadulás nyitja, az „out-of-the-box” megoldás a metaleptikus olvasat.

2. A novella

A novella rövid, összesen 9 bekezdésből áll. (Ezek alapján utalok a szöveghelyekre is.) Nagy vonalakban összefoglalva:

1. bekezdés. Ha Nils Runeberg a 2. században született volna, egy gnósztikus⁶ szektát irányított volna, de Isten a 20. századot és Lund városát jelölte ki neki. „Itt

ami a valóságban történt... Valaki tudja, hogy ő és hogy hogyan ölte meg az öreg Hamletet... Egy másik példa: az eszkatologikus vallások hívői számára minden ember egy „nagy elbeszélés” szereplője, melynek ők ismerik a kezdetét és a (jövőbeli) végét (csak a közepét nem igazán, sem azt, hogy milyen hosszú). Bár abban nincs egyetértés, hogy a szereplők mennyire csupán bábok Isten determinisztikus saktábláján, illetve mennyi szabadságuk és felelősségük van a „nagy elbeszélés” alakulásában.

⁵ Egyetlen kivétellel találok: Eva HORN, „Borges’s Duels: Friends, Enemies, and the Fictions of History”, in William EGGINTON and David E. JOHNSON, eds., *Thinking with Borges*, 159–182 (Colorado: The Davies Group, 2009), de csupán egy futó megjegyzés. Lásd később.

⁶ Nemcsak értelemszerű, de meglehetősen következetes is (a 60-as–70-es évektől) az omikron=*o* és az ómega=*ó* (valamint az epsilon=*e* és az éta=*é*) átírása a magyarban (vö. Platón, *Hérakleitosz*, *Hérón*, sőt *gnózis* etc.). Nem látom okát, és helytelennek tartom, hogy ettől tetszőlegesen eltérjen bizonyos szavak átírása, és az legyen a kizárólagosan „helyes” írásmód. Ezen az állásponton volt Kákósy László is, aki a gnósztikusokról szóló monográfiájában (*Fény és káosz*, 1984) ragaszkodott a hosszú *ó*-hoz. Az élőbeszédben is túlnyomó a hosszú *ó*-s ejtés, én legalábbis még senkit nem hallottam beszélni a gnósztikusokról; akit hallottam (pl. volt tanárim, Vidrányi Katalin, Tatár György, Geréby György) véletlenül sem ejtették soha rövid *o*-val. Ma, a preskriptív nyelvészeti szempont háttérbe szorulásával, amikor a suksükölés is legitim dia- vagy szociolektális változatnak számít, talán polgárjogot nyerhet a következetes és helyes *gnósztikus* írásmód is. Vö. még: *Omega* együttes vs. *Út az Ómega felé* (Rezek Román Teilhard de Chardin-fordításának írásmódja). Ezek szintén szociolektális változatoknak tekinthetők, azaz mindkét változat legitím. Az viszont helyesíthető, hogy az *agnoszticizmus*, *agnosztikus* rövid, mivel ez egy modern, nyugat-európai eredetű filozófiai fogalom, nemzetközi vándorszó, és jelentésének semmi köze a gnósztikusokhoz.

jelentette meg 1904-ben a *Kristus och Judas* első kiadását, 1909-ben pedig főművét, a *Den hemlige Frälsarent*.”

2. bekezdés. Runeberg különös Júdás-értelmezésével irodalmárok is előállhatnának, de részükről ez csupán léha játszadozás lenne. Runeberg, a mélységesen hívő teológus számára viszont mindez halálosan komoly, a világtörténelem központi eseményének értelmezése.

3. bekezdés. Az első könyv, a *Kristus och Judas (KOJ)* összefoglalása. A megváltástörténet nem esetleges, hanem előre elrendelt volt, és abban az áruló szerepét valakinek be kellett töltenie: Júdás volt az egyetlen, aki megértette és elvállalta ezt.

4. bekezdés. A *KOJ* fogadtatása. Mindenki elutasította.

5. bekezdés. „A sok egyházi tiltakozás hatására Runeberg átírta könyvének egyes részeit, és módosított tanain.” Júdás határtalan alázata, aszkézise, önfeláldozása addig terjedt, hogy nemcsak (mint mások, kevésbé hősieen) a testi élvezetekről mondott le, hanem a lelki üdvéről is.

6. bekezdés. A második könyv, a *Den hemlige Frälsaren (DHF)* összefoglalása. A lényegi állítás: „Isten hús-vér ember lett, de ember az aljasságig, a megvetésig és a mélységekig. Hogy megváltson bennünket, a történelem kusza hálóját szövő sorsok *akármelyikét* választhatta volna. Lehetett volna Nagy Sándor vagy Püthagorasz, Rurik vagy Jézus; de a legalantasabb sorsot választotta: Júdás lett.”

7. bekezdés. A *DHF* „fogadtatása”. A hitetlenek rossz teológiai játéknak tartották, „a teológusok még csak figyelemre se méltatták. Runeberg úgy érezte, hogy ez az egyetemes közöny csodálatosképpen igazolja a felfogását. Isten rendelte el ezt a közönnyt; Isten nem akarta, hogy fény derüljön szörnyű titkára a földön.” Eszébe jutnak hasonló esetek a teológia történetéből.

8. bekezdés. „Álmatlanságtól és szédítő dialektikától részegen bolyongott Nils Runeberg Malmö utcáin, hangosan könyörögve, hogy adassék meg neki a kegy, hadd osztozhasson a poklon a Megváltóval.”

9. bekezdés. „Egy megpattant ér okozta a halálát 1912. március elsején. Az eretnekségek kutatói talán emlékeznek majd rá; a Fiúról szóló és már teljesnek tetsző elméletet megtoldotta a gonoszság és a balsors bonyodalmaival.”

3. Diegetikus szerkezet

Borges novellája egy meg nem nevezett szerző esszéjét prezentálja (szó szerint), amely Nils Runeberg teológus munkásságát prezentálja (szabad függőben). Ennek megfelelően a *HJV*-nak három diegetikus szintje van:

- (1.) Nils Runeberg világa, térideje. Az 1900-as évek eleje, Lund. Fiktív.
- (2.) A névtelen esszéíró világa. Nem tudjuk, hol és mikor él és ír. Fiktív.
- (3.) Borges világa. 1944, Buenos Aires. Valós (de fikciószerző a forrás).

Az (1.) és (2.) szint szerzői és művei ugyanahhoz a fiktív világhoz, illetve alternatív történelemhez tartoznak, de a két szerző nem ismeri egymást, nem kerülnek közös diegetikus térbe. Az író valós személye és világa, viszonya az elbeszélőhöz, implicit módon minden elbeszélésben ott kísért,⁷ de jelen esetben a (3.) szintet a metalepszisek explicit módon vonják be az elbeszélés terébe.⁸ NB, nem egyértelmű, hogy a címet a névtelen esszéíró adja-e, vagy a novellaíró Borges.

A metaleptikus nyitottság valamelyest mindkét irányban kiterjeszhető: egy (0.) szintre is, amely maga az újszövetségi megváltástörténet, amelyet Runeberg átértelmez, és amelynek „fő”-szereplőjével, Júdással azonosul. Továbbá egy (4.) szintre is, amennyiben az „árulók” (Runeberg, a névtelen esszéista, „Borges”) megosztják az olvasóval „Isten titkát”, bevonják a misztériumba, a gnózisba, az árulók összeesküvésébe:

(0.) Jézus és Júdás világa, térideje. 30-as évek eleje, Júdea. Valós alapon fiktív.

(4.) Az olvasó világa. Változó téridők. Valós (de az olvasónak épp a valóság fikcionális meghatározottságával, átértelmezésével kell szembesülnie).

4. Az intradiegetikus olvasat

Számos Borges-monográfia és tanulmánygyűjtemény nem említi a *Három Júdás-változatot*, vagy csupán említi.⁹ Számos monográfia és tanulmány beszél a novelláról,

⁷ A fikciós mű elbeszélője alapértelmezettként nem azonos a valós íróval. Az író mindig áttételesen van jelen, de a különböző művei különböző áttételeiben mindig ő van jelen. „A szerzőt éppoly tévedés lenne a valóságos író oldalán keresni, mint a fiktív elbeszélőén”, mert a kettő különbsége, szétválása (és érintkezései) az irodalmi játék lényegi eleme. (Michel FOUCAULT, „Mi a szerző?”, ford. ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt, in Michel FOUCAULT, *Nyelv a végtelenhez*, szerk. SUTYÁK Tibor, 119–145 [Debrecen: Latin Betűk, 1999] [1970], 130.)

⁸ Az itt tárgyalt átfogó metalepszis mellett előfordulnak apróbbak: a *HJV* fikciós világába bekerülnek Borges más, valós novelláinak fiktív hősei (Erfjord, Hladík) és művei, Borges egy valós barátja (Abramowicz), allúzió egy valós Borges-esszé címére (*Az örökkévalóság története*) stb.

⁹ Ana María Barrenechea (1965), L. A. Murillo (1968), Lowell Dunham (1971), Jaime Alazraki (1987), Martin Stabb (1991), Sylvia Molloy (1994), Beatriz Sarlo (1993), Lisa Block de Behar (2003), Norman Thomas Di Giovanni (2003), Gregory Racz, szerk. (2003), Mark F. Frisch (2004), Shlomy Mualem (2011), Hernán Diaz (2012), Jorge J. E. Gracia (2012), Silvia G. Dapía (2016), Serestély Zalán (2017), Alfonso García-Osuna, szerk. (2018), Dominique Jullien (2019). Ez képet ad arról, hogy a *HJV* nem tartozik a legolvasottabb, legtöbbet tárgyalt Borges-novellák közé. Talán az első 25–30-ban már benne lehet.

de nem azonosítja be a három Júdás-változatot.¹⁰ A szakirodalom¹¹ azon passzusai, amelyek beazonosítják, kivétel nélkül ugyanazt a megoldást adják. Eszerint az első Júdás-változat a *KOJ* első kiadásának a *HJV* 3. bekezdésében adott leírása Júdás szerepéről. A második Júdás-változat a *KOJ* második, átdolgozott kiadásának a *HJV* 5. bekezdésében adott leírása.¹² A harmadik Júdás-változat pedig a *DHF*-nek a *HJV* 6. bekezdésében adott leírása. Ezek közül mutatok be néhányat. Az idézeteket többnyire rövidítettem, csak a hármas felosztás logikai vázára koncentrálna, ami a problémánk szempontjából lényeges.¹³

John STURROCK, *Paper Tigers: The Ideal Fictions of Jorge Luis Borges* (Oxford: Clarendon Press, 1977), 174–175:

[Runeberg] **első** változata szerint Júdás áldozata emberi szinten tükrözi magának Istennek az áldozatát [ld. 3. bek.]. A **második** változat szerint Júdás a legnagyobb aszkéta, aki nemcsak testét, hanem lelkét is feláldozza Isten nagyobb dicsőségére, és egyenértékűvé válik a pokolban azzal, ami Jézus a paradicsomban [ld. 5. bek.]. A **harmadik** és egyben végső változat szerint Júdás már nemcsak tükörképe Jézusnak, és egyenrangú vele, hanem kiszorítja őt; itt már nem Jézus, hanem Júdás Isten Fia, mivel Isten úgy döntött, hogy az ember-mivoltot annak legalacsonyabb formájában vállalja fel [ld. 6. bek.].

Emir RODRÍGUEZ MONEGAL, *Jorge Luis Borges* (New York: Dutton, 1978), 384–385:

[Runeberg] végső konklúziója (és a **harmadik**, legunortodoxabb verziója), hogy Isten nem Jézusban testesült meg [...], hanem „a legalantasabb sorsot választotta: Júdás lett”. [Ld. 6. bek.]

¹⁰ Carter WHEELOCK, *The Mythmaker: A Study of Motif and Symbol in the Short Stories of Jorge Luis Borges* (Austin: University of Texas Press, 1969), 164–165, <https://doi.org/10.7560/700161>; John Michael COHEN, *Jorge Luis Borges* (Edinburgh: Oliver & Boyd, 1973), 58; George R. McMURRAY, *Jorge Luis Borges* (New York: Frederick Ungar, 1980), 38–40; Ion AGHEANA, *The Prose of Jorge Luis Borges* (Frankfurt am Main: P. Lang, 1984), 145, 177, 186, 266; Evelyn FISHBURN and Psiche HUGHES, *A Dictionary of Borges* (London: Duckworth, 1990), 121, 125, 128, 173; Naomi LINDSTROM, *Jorge Luis Borges* (Boston: Twayne Publishers, 1990), 37–38; Annette U. FLYNN, *The Quest for God in the Work of Borges* (London etc.: Continuum International Publishing Group, 2009), 135–136; Gonzalo SALVADOR, *Borges y la Biblia* (Madrid etc.: Iberoamericana–Vervuert, 2011), 137–141, <https://doi.org/10.31819/9783964561756>; Cynthia Lucy STEPHENS, *The Borges Enigma: Mirrors, Doubles, and Intimate Puzzles* (Woodbridge, UK: Tamesis, 2018), 77–78.

¹¹ A Borgesről szóló szakirodalom beláthatatlanul nagy. Az általam elért, áttekintett művek (három számjegyű tétel, sok persze nem foglalozik a *HJV*-tal) ennek csekély része, de talán mégis reprezentatívnak mondható.

¹² NB, a Borges-szövegben, és két kivétellel az alábbi idézetekben sem fordul elő a „második kiadás” kifejezés.

¹³ Az itt idézett idegen nyelvű Borges-szakirodalomból tudtommal semmi sem jelent meg magyarul. Az idézetek saját fordításaim.

Piero RICCI, „The Fourth Version of Judas”, *Variaciones Borges*, 1. sz. (1996): 10–26, 12–13:

Júdás textuális rejtélyére Borges három megoldást kínál. Az **első** úgy értelmezi az áruását, hogy [..., a 3. bek. érvei]. Ezt a változatot „tükörkép-elméletnek” nevezném. A svéd teológus **második** hipotézise, amit „túlzás-elméletként” határoznék meg, azt állítja, hogy [..., az 5. bek. érvei]. A **harmadik** változat szerint pedig, amit „a titkos hős elméletének” nevezhetnénk [..., a 6. bek. érvei].

Mark HARRIS, „A New Version of Borges’ Three”, *Faculty Publications and Presentations*, 30 (1997),¹⁴ 6:

Runeberg **első** változata abból a feltevésből indul ki, hogy [..., a 3. bek. érvei]. Miután a teológusok egyhangúlag elutasították az első változatot, Runeberg új közönséggel próbálkozik [..., az 5. bek. érvei]. Runeberg **második** változatának záró gondolata, hogy Júdás „méltatlannak érezte magát arra, hogy jó legyen”. [... A 6. bek. érvei, majd a konklúzió:] Runeberg **harmadik** változata azzal tétellel zárul, hogy „[Isten] a legalantasabb sorsot választotta: Júdás lett”.

Gene H. BELL-VILLADA, *Borges and His Fiction: A Guide to His Mind and Art* (Austin: University of Texas Press, 1999), 124–128:

Runeberg Júdás tetteinek három lehetséges magyarázatát fogalmazza meg. Az **elsőben** Runeberg úgy okoskodik, hogy [..., a 3. bek. érvei]. A **második** változatban, a rá zúduló kritikai ösztűz hatására Runeberg úgy érvel, hogy [..., az 5. bek. érvei]. A **harmadikban** pedig azt állítja, hogy [...] Isten nem Krisztus [sic¹⁵] alakjában jelent meg, hanem [...] Júdásában. [A 6. bek. érvei.]

Edna AIZENBERG, „Three Versions of Judas Found in Buenos Aires: Discovery Challenges Biblical Betrayal”, *Variaciones Borges*, 22. sz. (2006): 1–13, 2:

Az **első** [változat] azt állítja, hogy Júdás, az apostolok legkülönlegesebbike, érezte, és becstelensége révén felismerte Jézus titkos istenségét és szörnyű szándékát [ld. 3. bek.]. A **második** azt, hogy Júdás aszketikusan megsemmisítette magát a lemondásban, hogy megvalósulhasson a mennyek országa [ld. 5.

¹⁴ Mark HARRIS, „A New Version of Borges’ Three”, *Faculty Publications and Presentations*, 30. (1997), hozzáférés: 2023.01.21, http://digitalcommons.liberty.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1029&context=eml_fac_pubs.

¹⁵ A megfogalmazással az a probléma, hogy a Krisztus nem név, hanem titulus, amit Runeberg Júdásnak ad.

bek.]. És a **harmadik**, legmerészebb változat: az Igének hús-vér emberré kellett válnia, de egészen az aljasságig, hogy megszabadítsa a halandókat bűnös földi porhüvelyüktől. Bárkivé válhatott volna; de Júdás lett [ld. 6. bek.].

Steven BOLDY, *A Companion to Jorge Luis Borges* (Woodbridge: Tamesis, 2009), 121–122:

Az **első könyvben** Júdás a megváltás szükséges és előre eltervezett része volt; gyalázata az Igének az anyagba való alászállásával hozott áldozatot tükrözte. [... 3. bek.] Az **átdolgozott változatban** korántsem kapzsiságból, hanem „határtalan aszkézisból” cselekedett, feláldozta lelkét is, nemcsak, mint a közönséges aszkéták, a testüket. [Ld. 5. bek.] A **második könyvben** Runeberg érvelését a végkövetkeztetésig viszi. Isten emberré lett [...], minden idők legmélyebb emberi gyalázatáig. Isten Júdássá lett, és örök kínokat szenved; Jézus szerepe ehhez képest mellékes. [Ld. 6. bek.]

Richard G. WALSH, *Three Versions of Judas* (London: Routledge, 2010), 2–3:

Runeberg **első** műve Júdásról azzal kezdődik, hogy [..., a 3. bek. érvei]. **Miután** az ortodox kritikusok támadják nézeteit, Runeberg a teológiai érvektől az etikaiak felé fordul Júdás-értelmezésében [..., az 5. bek. érvei]. Ezeket az eszméket **tovább** követve publikálja a *Den hemlige Frälsarent*, amely [..., a 6. bek. érvei].

WALSH, *Three Versions...*, 21:

a következő fejezetek Runeberg három Júdását használják az evangéliumok Júdásainak és értelmezéseinek vezérelveként. [1] Júdás, aki szükséges az isteni tervhez, és együttműködik azzal; [2] Júdás, aki az elszánt kívülálló, mégis szükséges a keresztény mítoszhoz; [3] és Júdás, aki természetfeletti, bár démoni. Júdás mint [1] sors, [2] megkettőződés, [3] hős. Júdás mint [1] áldozat, [2] bűnbak, [3] isten.

Russell JAFFE, „Three Versions of Judas.” *Course Hero Literature Instructor* (2016):¹⁶

A *Három Júdás-változat* a másolat borgeszi fejlődésének három stádiumát mutatja fel. Az **elsőben** Júdás Jézus mása avagy tükörképe. Mint ilyennek, neki is van egy előre, Isten által elrendelt szerepe az emberré vált Isten törté-

¹⁶ Russell JAFFE, „Three Versions of Judas.” *Course Hero Literature Instructor*, hozzáférés: 2023.01.21, <https://www.coursehero.com/lit/Ficciones/part-2-three-versions-of-judas-summary/>.

netében. Júdás **következő** változata talán közelebb áll Jézushoz. Júdás most olyan, mint Jézus: aszkéta, lelkiileg megtisztult ember, aki maga mögött hagyta a földi kísértéseket. A **végső** változatban Júdás felsőbbrendű Jézusnál. Jézus csak egy, a mennyhez kötött isteni emanáció. Alig szennyezte be magát azzal, hogy emberré vált, hiszen nem vétkezett. Júdás azonban a legrosszabb, legmegválthatatlanabb módon vétkezett. Ezért Júdás volt az igazi Jézus,¹⁷ amennyiben Isten emberré vált, „de ember az aljasságig”, azáltal, hogy Júdássá lett. Itt Jézus az, aki csupán Júdás halovány mása.

Ron ROIZEN, „Borges and Judas Revisited”, *Ron Roisen's Blog* (2018):¹⁸

Az **I. változat** fő állítása ez a mellbevágó mondat: „Júdás volt az egyetlen az apostolok közül, aki megérezte Jézus titkos istenségét és rettentő tervét.” [... , a 3. bek. érvei.] A **II. változat** azt a felfogást képviseli, hogy Júdás cselekedetében mindent felemésztő és totális aszkézis nyilvánult meg. [... , az 5. bek. érvei.] A **III. változat** Júdást a kereszténység történetének központi szereplőjeként definiálja újra, az emberiség megváltójának pozíciójába emeli, elmozdítván onnan Jézust. [Ld. 6. bek.]

Wikipedia, „Three Versions of Judas”:¹⁹

Borges fiktív szerzője, Nils Runeberg két könyve segítségével mutatja be a világnak Iskarióti Júdás három változatát. A *Kristus och Judas* **első** változatában Runeberg azt mondja, hogy [... a 3. bek. érvei]. A szélsőséges kritikák hatására Runeberg kénytelen átírni könyvét. A *Kristus och Judas* **második** revíziójában [sic] módosítja érveit, és azt állítja, hogy Júdás áldozata volt a legnagyobb. [... , az 5. bek. érvei.] A *Den hemlige Frälsaren* című **utolsó** könyvében Runeberg azzal az érveléssel áll elő, hogy „Isten hús-vér ember lett, de ember az aljasságig [... és] a legalantasabb sorsot választotta: Júdás lett.” [Ld. 6. bek.]

A fentiekkel megegyezően azonosítja a három Júdás-változatot John Dominic CROSSAN, *Raid on the Articulate: Comic Eschatology in Jesus and Borges* (Eugene, Oregon: Wipf and Stock Publishers, 1976), 87; William H. BOSSART, *Borges and philosophy: Self, time, and metaphysics* (New York etc.: Peter Lang, 2003), 130–131; Peter GYNGELL, *The Enigmas of Borges, and the Enigma of Borges*, PhD Dissertation, Cardiff

¹⁷ Itt bizonyára „Krisztus”-t akart írni a szerző.

¹⁸ Ron ROIZEN, „Borges and Judas Revisited”, *Ron Roisen's Blog*, hozzáférés: 2023.01.21, <https://ronroizen.wordpress.com/2018/06/28/borges-and-judas-revisited/>.

¹⁹ „Three Versions of Judas”, *Wikipedia*, hozzáférés: 2023.01.21, https://en.wikipedia.org/wiki/Three_Versions_of_Judas.

University (2012),²⁰ 51–54; Evelyn FISHBURN, „Jewish, Christian and Gnostic Themes in Borges”, in Edwin WILLIAMSON, ed., *Companion to Borges Studies*, 56–67 (Cambridge: CUP, 2013), 63–64; Unorthodox CAVEMAN, „Three Versions of Judas – Jorge Luis Borges”, *Unorthodox Cavemen Blog* (2015);²¹ Peter STANFORD, *Judas: The Most Hated Name in History* (Berkeley: Counterpoint, 2015), 238–240.

A fent idézett és felsorolt szövegek egyike sem utal arra, hogy másféle tagolása, értelmezése is lehetne a címnek.

Ezt az olvasatot valóban sugallja a szöveg. De a metaleptikus olvasatot még inkább.²²

5. A metaleptikus olvasat

5.1. Textuális érvek. Feltűnő, hogy az elbeszélés címe *Három Júdás-változat*, ugyanakkor a szöveg nem azonosítja *expressis verbis* a három Júdás-változatot. Ettől még lehetne egyértelmű, de nem az. Ez az egyik legfontosabb jele annak, hogy itt egy irodalmi és logikai játékról, feladványról lehet szó.

5.1.1. Nem is annyira homályos a szöveg, mint inkább kétértelmű. Az egyik leglényegesebb a problémánk szempontjából annak tisztázása, hogy Runebergnek tulajdonképpen hány könyve is van. Azaz: mennyire tekinthető, tekintendő külön tételnek, könyvnek a *KOJ* átdolgozott kiadása. Ha három tétel/könyv van, akkor értelemszerűen ezeknek feleltethető meg a három Júdás-változat. Ha viszont kettő, akkor csak két Júdás-változatunk van – és egy feladványunk: mi lehet a harmadik?

A novella által szcenírozott esszé szövege/szerzője magától értetődő egyértelműséggel van a két könyv álláspontján. Rögtön a könyvek első említése (1. bek.):

Itt jelentette meg 1904-ben a *Kristus och Judas* első kiadását, 1909-ben pedig főművét, a *Den hemlige Frälsaren*-t. (Ez utóbbinak német fordítása is van, Emil Schering adta ki 1912-ben; a címe: *Der heimliche Heiland*.)

²⁰ Peter GYNGELL, *The Enigmas of Borges, and the Enigma of Borges*, hozzáférés: 2023.01.21, <https://orca.cardiff.ac.uk/id/eprint/26442/1/Gyngell%20final%20thesis.pdf>.

²¹ Unorthodox CAVEMAN, „Three Versions of Judas – Jorge Luis Borges”, hozzáférés: 2023.01.21, <https://unorthodoxcaveman.wordpress.com/2015/06/11/three-versions-of-judas-jorge-luis-borges/>.

²² Vö. a fent említett *Homokemberrel*, amelyben Nathanael metafizikai és Clara profán értelmezését egyaránt számos dolog igazolja, és a novella minuciózusan gondoskodik róla, hogy a legvégén se lehessen eldönteni, melyik az igaz. Ennek megfelelően rendkívül változatos a novella értelmezése. Az egymásnak ellentmondó értelmezések szisztematikus kiélezését láthatjuk Lars von Trier *Hullámtörés* című filmjében is: a narráció két lényeges ponton (a harangok és Jan szerepének megítélésében) becsapja a legtöbb nézőt, miközben „titokban” felépíti az e látszatokat cáfoló értelmezési rendszert is. Lásd FARKAS Zsolt, „A harangok és az áldozat értelmezése Lars von Trier *Hullámtörés* c. filmjében, avagy Az irónia fel(nem)ismerése és esztétikai következményei”, *Kalligram*, megjelenés előtt (2022).

A szerző kifejezetten két könyvről beszél. Ott van ugyan az „első kiadás” kifejezés, ami implikálja, hogy a *KOJ*-nak volt második kiadása is. Ám a szerző ezt olyannyira nem tekinti külön entitásnak, hogy (miközben még a *DHF* német kiadását és évszámát is megadja) a *KOJ* második kiadását (sem évszámát) nem említi.

Ugyanez a helyzet az 5. bekezdéssel, amely valóban a *KOJ* második, átdolgozott kiadása ismertetéseként azonosítható. De ezt nem említi a szöveg.²³ Itt sem adja meg kiadásának évszámát. Ha említené a „második kiadást”, vagy bármilyen formában külön entitásként megnevezné, vagy/és megadná az évszámát, akkor formálisan megerősítené Runeberg műveinek a hármas tagolását, és a címben emlegetett három Júdás-változat ezekhez rendelését. De a szerző szigorúan két könyvről beszél (*KOJ* és *DHF*), és két évszámot ad meg (1904 és 1909²⁴). Nem tekinti külön műnek a *KOJ* második kiadását. NB, a recepcióban sem fogalmaznak seholy úgy, hogy Runebergnek „három könyve” volt.

A 6. bekezdésben is csak két műről van szó.

Sokan felfedezték, *post factum*, hogy Runeberg eleinte még megalapozottnak tetsző gondolatmenetében már ott rejlik későbbi különbsége, és hogy a *Den hemlige Frälsaren* csupán a *Kristus och Judas* elfajult vagy elkeseredett változata.

Itt szerepel *expressis verbis* a címszó is: a *DHF* a *KOJ* „*változata*”. A megfogalmazás ismét világos: az esszéíró erről a két változatról tud. Nem említi a *KOJ* második kiadását, mivel nem tekinti külön változatnak.

Megjegyzem, a fenti idézet nemcsak egy metaleptikus lehetőséget villant fel (amelyben a *KOJ* és a *DHF* az első két változat, és nincs meg a harmadik), hanem azáltal, hogy összemossa a két művet, egy másik lehetőséget is (amelyben a két könyv együttesen csak az első változat); erre később visszatérünk.

5.1.2. A címek reprezentálják magának Runebergnek a tagolását; ez nem kevésbé döntő információ kérdésünk eldöntésében. Ha a *KOJ* második, átdolgozott kiadása egy radikálisan másik mű és Júdás-változat lenne, akkor maga Runeberg adott volna

²³ A recepcióban sem fordul elő a „második kiadás” vagy „átdolgozott kiadás” kifejezés. (Kivéve Boldy, Wikipedia.) Korábbi értelmezésem vakfoltja a (szövegben kétszer is előforduló) „első kiadás” szintagma volt. Mivel ez elkerülte figyelmemet, egyáltalán nem számoltam azzal, hogy a *KOJ*-nak két kiadása volt. Az 5. bek. érveit már a *DHF* előkészületeihez tartozónak véltem. Ez megkönnyítette annak belátását, hogy a novella egy metaleptikus értelmezést kínál fel. (Vö. Paul de Man vakfolt és belátás dialektikájáról.) Ha az „első kiadás” szintagma nem lenne benne a szövegben, akkor egyértelműen „kötelező” lenne a metaleptikus értelmezés. Úgy vélem, ez a szintagma (és maga a második kiadás) a „csapdába csalás” kedvéért van a szövegben. Hogy kiprovokálja azt az olvasatot, amely mindhárom Júdás-változatot az elsődleges diegetikus szinten találja meg – amit elbizonytalanít azzal, hogy a második kiadást nem tekinti külön könyvnek/változatnak.

²⁴ A 6. bekezdésben kapunk egy újabb évszámot, de az is a *DHF*-re vonatkozik (akárcsak az 1. bekezdésben emlegetett 1912-es évszám): „1907 vége felé Runeberg befejezte és kijavította a kéziratát; majdnem két év telt el, mire nyomdába adta. 1909 októberében jelent meg a könyv[...].”

neki más címet. Hogy ezt nem tette, az azt jelenti, hogy ő ezt a *KOJ* átdolgozásának, kiegészítésének gondolta.

És ennek világos, logikus, teológiai is indokolt oka van. Az első könyvben, Júdás-változatban (az átdolgozásban is) Júdás Jézusnak érzékeny, önfeláldozó és hősiességű, szinte egyenrangú vele (amit a cím is kifejez: *Krisztus és Júdás*), de Jézus a megváltó. A második könyv azonban (még ha sok dologban épít is az elsőre) valóban radikálisan más mű és Júdás-változat. A *DHF*-nek (azaz *A titkos Megváltó*-nak) nemcsak a címe más, hanem az alapállítása, a teológiai koncepciója is: az emberré lett Isten, a Megváltó nem Jézus, hanem Júdás. Runebergnek tehát formálisan és teológiai is (és ezek szorosan össze is függenek) két könyve, és ennek megfelelően két Júdás-változata van.

Úgy vélem, Borges gondosan megalkotta ezt a kétértelműséget és csapdát.²⁵ Sugallja, provokálja az intradiegetikus olvasatot (hogy „tulajdonképpen” három könyv van), de az esszéista megfogalmazásai, Runeberg könyvcímei és tételeinek logikai tagolhatósága következetesen ellene mondanak ennek (tulajdonképpen csak két könyv van), amivel viszont a metaleptikus olvasatot sugallja, provokálja. De ezek, úgy vélem, nem egyformán erősek, érvényesek: az intradiegetikus olvasat az, amit meg „kell” haladni ahhoz, hogy eljussunk az „igazihoz”, a metaleptikushoz.

A novella címe tehát egy rejtvény vagy feladvány. Ha Runebergnek valójában csupán két könyve és Júdás-változata van, akkor a harmadik szükségszerűen más természetű, mint az első kettő (és az olvasónak kell kitalálnia). De ha a megoldás mindenképp tartalmaz egy metalepszist, akkor gyanús, hogy többet is tartalmaz, vagy több megoldást is lehetővé tesz, pl. hogy Runeberg (a két könyvével) csupán egy Júdás-változat, és még további kettőt kell találnunk.

5.2. Poétikai érvek. Borges esztétikájának, világképének, elbeszélés-poétikájának is a *HJV* metaleptikus olvasata felel meg inkább.

5.2.1. Borges műveiben a rejtvények, rejtélyek, feladványok, titkok, a nyomozás, tévelygés, a megértés és félreértés játéka nagy becsnek örvendenek.²⁶ A Borges-novellák (a jelentős műalkotások) természetesen mindig adnak értelmezési feladatokat,

²⁵ A szerzői szándékra való hivatkozásnak persze nincs különösebb demonstratív értéke, inkább csak az evidencia fokát jelzi. Nehéz elképzelni, hogy egy ilyen konstrukció véletlenül vagy figyelmetlenségből álljon elő, különösen Borgesnél.

²⁶ „Az elágazó ösvények kertje hatalmas rejtvény”, mondja Stephen Albert angol sinológus az elbeszélő dédapja, Cuj Pen furcsa regényéről, amit ő meg is fejtett, el is mondja az elbeszélőnek, a kínai származású német kémnek, aki eztán lelővi a tudóst, ám ez a bűncselekmény egy újabb rejtvény, rejtjeles üzenet a németeknek, amit meg is fejtenek (hogy egy Albert nevű angol várost kell bombáznunk, ezt meg is teszik: „ezt ugyanazokban az újságokban olvastam, amelyek feladták Anglia lakóinak a rejtvényt: egy Ju Cun nevű ismeretlen meggyilkolta Stephen Albertet, a tudós sinológust. A Főnök megfejtette a rejtvényt.” BORGES, *Válogatott művei*, 1:96, ford. BOGLÁR Lajos.) *A halál és az iránytűben* a bűnöző, Red Scharlach, kihasználva Lönnrot nyomozó teológiai érdeklődését, teológiai értelemmel gyilkosságokat követ el, és ezekkel csalja lépre. Stb.

de feladványokat ritkán.²⁷ A *HJV* igen jellegzetes Borges-novella, akkor is, ha nincs más példa az életműben egy ennyire konkrét, az olvasó által megoldandó rejtvény- vagy feladványszerűsége, mint amit a *HJV* prezentál jelen értelmezés szerint.²⁸

5.2.2. A *HJV* recepciójában sok helyütt felhívják a figyelmet arra, hogy az elbeszélés miként keveri a valós és fikciós elemeket, szerzőket, szövegeket. Az elbeszélés által hivatkozott T. E. Lawrence és De Quincey valós szerzők és hivatkozott szövegek is valóságok. Más hivatkozott szerzők, pl. Erik Erfjord „dán hebraista” vagy Jaromir Hladik nem valós személyek, hanem más Borges-novellákban is előforduló fiktív szereplők. A Hladiknak tulajdonított mű, *Az örökkévalóság védelmében* pedig hasonlít egy valós Borges-esszé címére (*Az örökkévalóság története*). Megint más eset Maurice Abramowicz, aki létező személy, de nem teológus, hanem kommunista, és Borges egy fiatalkori jóbarátja. Ezek a személyes vonatkozások explicit módon is bevonják az író és világát a novella metaleptikus univerzumába.²⁹

A valós vs. fiktív játékába illeszkedik a műfajokkal való játék is. Borges „elbeszélése” formálisan egy összefoglaló esszé egy 20. századi svéd teológus munkásságáról. (Vö. a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* című „elbeszélése” formálisan egy hagyatéki lista felsorolása néhány kommentárral.) Nem tipikus novella, de mivel a főszereplő és művei fiktívek, nemkülönben a róla szóló esszé és szerzője, továbbá

²⁷ A jelentős művek különlegessége nem utolsó sorban abban áll, hogy olyan konstrukciót alkotnak, ahol az alkotó már sok tekintetben nem uralhatja a jelentésképződést. Ez jelen esetben is fennáll, de a cím feladvány-jellege (és metaleptikus megoldása) akkor sem kétséges számomra, ha a különböző metaleptikus megoldások közötti választás már poétikusan nem egyértelmű. A metaleptikus transzgresszió már elágazó ösvények rendszerébe fut bele.

²⁸ Ugyanígy különleges Poe novellisztikájában *Az ellopott levél*, ahol az olvasó szintén implicit módon nyomozásra szólíttatik. Miközben mindent megtudhatunk Dupin nyomozásáról, zsenialitásáról, hogyan szerezte vissza a levelet a zsarolótól, semmit nem tudunk meg arról, miről szól, milyen természetű az ellopott levél és a zsarolás, ami körül az egész történet forog. Ezt művészi provokációnak nevezném. Az olvasónak is nyomoznia kell – és, bizony, ki lehet találni, közvetett bizonyítékok alapján határozott válasz adható e kérdésekre a szövegből, ha az olvasó tanult valamit Dupin mestertől. (A levél szerelmes, a Királyné a szeretőjétől kapta; a zsarolás tárgya pedig, hogy a levél visszaszolgáltatásáért cserébe D. miniszter a Királyné szexuális ellenszolgáltatását kéri. Az egész novella értelmezését átstrukturálja, ha realizáljuk, hogy egy titkos románcos téma vezérli. Ld. FARKAS Zsolt, „An Other Detective Story in *The Purloined Letter*”, hozzáférés: 2023.01.21, <https://istenaldja.blogspot.com/2020/07/an-other-detective-story-in-purloined.html> [2020].)

²⁹ Az olvasó természetesen megteheti, hogy nem néz utána, vajon fiktívek vagy valóságok-e ezek az emberek, vagy maga Nils Runeberg. Ha a kontextusból és a paratextusokból kiindulva fikciónak olvassa a szöveget (egy elbeszéléskötetben, annak megfelelően, hogy eredetileg egy *Ficciones* című novelláskötetben jelent meg), a formális műfaj (teológiai esszé) akkor is rákényszeríti a filológizálásra; és ha nem érdekli a teológia, akkor is, hiszen a főszereplő a világ egyik legközismertebb könyvének központi történetét, és benne Jézus és Júdás szerepét értelmezi át. Az az olvasó, aki nem tudja, és nem is néz utána, valós szerző-e De Quincey és a többiek, legalább ezen a (0.) diegetikus szinten kénytelen szembesülni valós teológiai, irodalmi, filozófiai, filológiai kérdésekkel.

megismerjük belőle Runeberg különös értelmezéstörténetét a keresztény megváltástörténetről, ezért a szöveget bízvást nevezhetjük novellának.

Fikció és valóság összekeveredése, egymásrahatása, szétválaszthatatlansága Borges egész munkásságának egyik fő témája és poétikai elve. Az életművet mi sem jellemzi jobban, mint annak demonstrálása, hogy a gondolkodás, a meggyőződések, élet-szemléletek, vallások, filozófiák,³⁰ a valóságról alkotott elképzelések, na és persze a történelem³¹ mennyire fikcionálisak, irodalmiak, retorikusak. Mint Wheelock fogalmaz a *HJV* és Runeberg „felfedezése” kapcsán: „Megmutatván, miként lehet egy szofizmat abszurd és izgalmas végletekig vinni, Borges ismét demonstrálja az emberi elme paradox impotenciáját és omnipotenciáját.”³²

A *HJV*, csakúgy, mint a *Tlön Uqbar*, *Az áruló és a hős*, *Az elágazó ösvények kertje*, vagy a kései *Guayaquil* című elbeszélések, az „alternatív történelem”³³ illetve a „titkos történelem”³⁴ fikciós zsánerébe is átnyúlnak.

5.2.3. Borges novelláiban rengeteg metaleptikus húzást találunk, részlegeseket és egészegeseket egyaránt. Így például a *Körkörös romok* szereplője valósággá álmodik egy fiút, majd kiderül, hogy őt is álmodja valaki. *Az áruló és a hős*ben megrendeznek egy merényletet a valóságban, amelynek forgatókönyvét irodalmi művekből kölcsönzött elemekből szerkesztik össze. A *halhatatlan ember*ben a főszereplő a hozzá csatlakozó „beszédképtelen” trogloditát Odüsszeusz kutyájáról Argosznak nevezi, akiről aztán kiderül, hogy nem más, mint a halhatatlanság vizéből szintén ivó Homérosz személyesen. *Az elágazó ösvények kertjében* Cuj Pen azért vonul el a világtól, hogy egy labirintust építsen és egy regényt írjon (amelynek a címe a novella címe is), de halála után csak a befejezetlen regényt találják meg, a labirintusnak a kezdeményeit se, mígnem Albert professzor rájön, hogy a kettő ugyanaz: a regény a labirintus. A *Tlön Uqbar*, *Orbis Tertius* egy titkos szekta működését leplezi le, amely évszázadok óta hamisít dokumentumokat és leleteket egy nemlétezett birodalom és kultúra történetéhez, amelyet fokozatosan és észrevétlenül becsempésznek a valóságos történelembe. A Borges-novellák többsége fikció és valóság kibozgathatlan összeke-

³⁰ A tlöniek „azt gondolják, hogy a metafizika a fantasztikus irodalom egyik ágazata” („*Tlön Uqbar*,” in BORGES, *Válogatott művei*, 1:20 [ford. BENYHE János]).

³¹ „A történelem olyan írás, amelyet folytonosan olvasunk és írunk kell” – idézi Carlyle-t az *Emanuel Swedenborg* című esszéjében. „És mi is betűk vagyunk, jelek: beíratunk az isteni szövegbe” – teszi hozzá.

³² WHEELOCK, *The Mythmaker...*, 164.

³³ Például Philip K. Dick *Ember a Fellegvárban* című műve (1962), amelyben a 2. világháborút a tengelyhatalmak nyerték, Amerikát megszállták a japánok és a németek, 1962-t írunk... Egy vicces tükörijáték, hogy a regény alternatív történelmi világában megjelenik egy alternatív történelmi fikciós mű (*Nehezen vonszolja magát a sáska*), amely azt bontja ki, hogy a 2. világháborút a szövetségesek nyerték (de ez korántsem azonos a valós történelemmel).

³⁴ Például Alexandre Dumas: *A Sainte-Hermine lovagja*, amely szerint a regény főhőse ölte meg Nelson brit tengernagyot; ennek valódi körülményeit titokban tartották, olyan okok miatt, amelyeket a regény cselekménye részletez.

veredésének történetei, és nem csupán narratopoétikai húzások formájában, de gyakran tematikusan is felvetik ezeket. Borges olvasása meghatározó volt olyan, irodalomelméletileg befolyásos szerzők számára is, mint M. Foucault, H. Bloom, vagy éppen G. Genette, aki a metalepszis fogalmát „bevezette” a narratológia fogalomtárába.³⁵

WALSH, *Three Versions...*, 2 is utal arra, hogy

Borges gyakran keveri a fikciót és a valóságot. Genette a narratív szintek efféle áthágásait „metalepszisnek” nevezi (Genette 1980: 234–37). Barrenechea ezeket az áthágásokat Borges fikciós művei kulcsának tartja (1965: 15–16). Sarlo a *structure en abyme* kifejezést használja Borges stílusának erre az általános jellegzetességére. (1993: 56–58).

Majd megjegyzi: „Legalábbis, Runeberg sorsa Júdásét tükrözi.” Ehhez a mondathoz a következő lábjegyzetet fűzi:

Runebergnek és Júdásnak ez az összemosódása egy másik metalepszis. A narrátor utolsó megjegyzésként hozzáteszi, hogy Runeberg gonoszsággal toldotta meg a Fiúról szóló elméletet. Ez a befejező megjegyzés az egyik legérdekesebb az egész novellában. Vajon a narrátor átvette Runeberg egyre gnóosztikusabb elképzeléseit? Arra jutott, hogy a világ egy gonosz hely, egy hamis teremtés? A megjegyzés tükörszerűen visszaküldi az olvasót a történetbe. Amint az Borgesnél oly gyakori, a valóságot mint rejtélyt, és az embereket mint szerencsétlen megoldások megszállottjait hagyja az olvasóra.³⁶

Még azt is felveti, hogy a Júdás–Runeberg metaleptikus áttétel továbbgyűrűzhet az elbeszélőre is. És persze Borgesre, tehetnénk hozzá (aki a jelen történet teremtője, demiurgosza), sőt magára Walshra, aki a Júdás-értelmezésekről egy egész monográfiát írt, *Három Júdás-változat* címmel. Ugyanakkor Walsh nem gondolja, hogy Runeberg (vagy az elbeszélő) maga lenne a harmadik (vagy negyedik) Júdás-változat. Hasonlóképp Wirágh tanulmánya: „a svéd tudós élete végén Júdás szerepébe képzelte magát, mivel elárulta a nagy titkot. Ugyanebbe a köntösbe bújik bele a névtelen narrátor, aki számunkra tolmácsolja a titkot.”³⁷ De Wirágh sem veti fel, hogy a cím rájuk vonatkozna.

³⁵ Borges Genette-re gyakorolt mély hatásáról lásd Julien ROGER, „Genette, el otro de Borges”, in Magdalena CÁMPORA y Javier R. GONZÁLEZ eds., *Borges – Francia*, 109–118 (Buenos Aires: Selectus, 2011).

³⁶ WALSH, *Three Versions...*, 3.

³⁷ WIRÁGH András, „Hagyományrombolás – hagyományteremtés: Jorge Luis Borges: *Három Júdás-változat*”, *Kalligram* 17, 5. sz. (2008): 53–57, 54.

Pedig ez az értelmezés Borges poétikájával sokkal inkább összhangban áll, mint a *KOJ*-t kettébontó intradiegetikus olvasat. Az első két Júdás-változat a két Runeberg-könyv két különböző Júdás-értelmezése, a harmadik Júdás-változat pedig egy hús-vér „megtestesülése”, Runeberg.³⁸ A szakirodalomban egyetlen helyen láttam ezt az értelmezést. Horn, „Borges’s Duels...”, 174–175:

Mit kezdjünk Runeberg második publikációjával? Ha Júdás Isten titkos identitása, ha Isten úgy döntött, hogy Júdássá lesz, akkor Ő – mint Runeberg végül megérti – azt akarta, hogy ez titok maradjon. Azzal, hogy az – irgalmasan érdektelen – nyilvánosság elé tárja, Runeberg a végső áruló pozíciójába helyezi magát: elárulja Isten legmélyebb titkát, kilétének titkát. Ebben az értelemben Runeberg még rosszabb Júdás lett, mint Júdás valaha volt; ő maga lesz a történet címe által beharangozott „harmadik Júdás-változat”.

Horn formálisan nem azonosítja be a három Júdás-változatot, de következetesen Runeberg két könyvéről beszél, és vélhetően ezeket felelteti meg az első két Júdás-változatnak, hiszen a harmadiknak magát Runeberget gondolja.

De legalább ilyen jó megoldás, hogy a harmadik Júdás-változat a *Három Júdás-változat* című írás, amennyiben ez is egy szöveg. Ha egy elbeszélés metaleptikus ugrásra kényszerít, azonnal felkél a gyanú, hogy több is lehet. Beindít egy játékot: az új elv lehetséges applikációit az eddig ismert összefüggésekre.

Felvetődhet az a metaleptikus megoldás is, hogy a három Júdás-változat a három diegetikus szintnek felel meg: (1.) Nils Runeberg, (2.) a névtelen esszéista, (3.) Jorge Luis Borges.³⁹ Azt, hogy Runeberg két könyve csupán egyetlen Júdás-változat lehet, két szöveg hely sugallja. Az esszéíró előljáróban megjegyzi, hogy Runeberg elméletében „a végkövetkeztetés kétségkívül megelőzte a »bizonyítást«. Ki adná bizonyítékok keresésére a fejét, ha nem hisz abban, amit bizonyítani akar, vagy nem szívügye annak hirdetése?” (2. bek.) Ez a megjegyzés mintha teljesen egybemosná Runeberg két művét. A későbbiek felől visszaolvasva igencsak meglepő: a *DHF* végkövetkeztetése valóban megelőzte volna már a *KOJ* bizonyításait is? Vagy az esszéíró túlzásáról van szó, vagy, ha elhisszük neki, akkor az igencsak átértelmezi az egész novellát; például hogy ez alapján Runeberg (két műve) csupán egyetlen Júdás-változat. (De hányadik?) Hasonló (de ambiguusan olvasható) a másik, már idézett szöveg hely: „Sokan felfedezték, [...] hogy a *Den hemlige Frälsaren* csupán a *Kristus och Judas* elfajult vagy elkeseredett változata.” (6. bek.) Ez ugyan a *KOJ* „változatának” nevezi a *DHF*-t, de a „csupán” közeli rokonságukra, egységességükre utal. Aizenberg, Borges és a gnóosztikus (szak)irodalom jó ismerője határozottan ezen a véleményen van:

³⁸ A hallgatók gyakran jutnak erre a megoldásra, miután meggyőztem őket arról, hogy Runeberg két könyve csupán két Júdás-változat.

³⁹ Itt persze mozgásba jön az ötszintes változat is, bekapcsolódhat az eredeti Júdás (0.) szintje, és a titokkal megbízott olvasó (4.) szintje is.

„Runeberg, Prof. Borges explained, says much the same thing in three slightly different ways”.⁴⁰

Borges A Don Quijote *apró csodái* című esszéje kifejezetten egy metalepszis-rajongó példái a világirodalomból: *Don Quijote, Ezeregyéjszaka meséi, Rámájana, Hamlet...* A birodalmat tökéletes pontossággal ábrázoló térkép, amely önmagát is tartalmazza kicsiben, amely szintén tartalmazza önmagát stb. (a *mise en abyme* a metalepszis egy alapformája⁴¹). Az esszé így konkludál:

Vajon miért nyugtalanít bennünket, hogy az egyik térkép benne foglaltatik a másikban, s hogy ama ezeregyéjszaka benne van az *Ezeregyéjszaka meséi* című műben? Vajon miért nyugtalanít bennünket, hogy Don Quijote a *Don Quijotét* olvassa, Hamlet pedig a *Hamletet* nézi? Azt hiszem, rátaláltam a magyarázatra: az efféle megfordítások azt sejtetik, hogy ha lehetséges, hogy egy képzelet alkotta mű szereplői olvasók, illetve nézők, akkor az is lehetséges, hogy mi, olvasók, illetve nézők merő fikciók vagyunk. 1833-ban azt írta Carlyle, hogy a világtörténelem egy végtelen szentkönyv, amelyet minden halandó ír, olvas és igyekszik megérteni, s amelybe valamennyiüket beleírják.⁴²

5.2.4. Borges egyik érdeklődési területe, a teológia története tele van pszeudoepigráfiával (szerzők és művek téves vagy hamis társításaival). A *HJV* első bekezdése is ezt a világot villantja fel; és a sorsok, személyek felcserélhetőségének vagy tükörijátékainak Borges által oly igen kedvelt toposzát. A pszeudoepigráfia formálisan metaleptikus. A valós, ám nem tényleges, de ekként beállított szerző, XY, és a mű viszonya fiktív; ez hozza létre az elsődleges diegézist. A tényleges szerző (avagy hamisító), Pszeudo-XY, egy metadiegetikus szinten van. A két szint mindaddig egymásba folyik, amíg az álszerzőség ki nem derül.

⁴⁰ AIZENBERG, „Three Versions...”, 2. A mondat Aizenberg esszéjének egy fiktív betétjében szerepel, de a saját határozott *HJV*-értelmezését fogalmazza meg. Hogy ezt „Prof. Borgesnek” tulajdonítja, lehet a fikció része is, de alapulhat valós, személyes információ is (a szerzőnő hivatkozik ilyenekre).

⁴¹ A *mise en abyme* eredetileg címertani kifejezés arra, amikor a címerbe bele van foglalva saját kicsinyített mása. Ez valóban jó metafora arra a narratopoétikai jelenségre, amikor egy nagyobb elbeszélés tartalmaz egy betételbeszélést, amely valamiképp tükre, szerkezeti vagy/és tematikus párhuzama a nagyknak.

⁴² BORGES, *Válogatott művei*, 2:234 (ford. SCHOLZ László). A szakirodalom gyakran hozza összefüggésbe a metalepszist a kísértetiesessel, mely utóbbi a narratívában megjelenő szereplők vagy események ontológiai státuszát illető „intellektuális bizonytalanság” (Jentsch), a meghaladottnak hitt ismeretelméleti szintre való visszaesés fenyegetése, a fiktívnek hitt valósággá válása, az otthonos-ismeret és a furcsa-ismeretlen ijesztő kontaminációja. Lásd Sigmund FREUD, „A kísértetiesről”, ford. BÓKAY Antal és ERŐS Ferenc, in Sigmund FREUD, *Válogatás az életműből IX: Művészeti íráskok*, szerk. ERŐS Ferenc, 245–281 (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2003) (1919).

A modernitásban nem ritka a pszeudoepigráfia irodalmi változata (fiktív szerzők fiktív műveivel foglalkozó mű) sem.⁴³ Borges rajongója volt Thomas Carlyle *Sartor Resartus* című regényének (1831), melynek narratív szerkezete megegyezik a *HJV*-ével: egy néven nem nevezett (fiktív) amerikai Szerkesztő egy Teufelsdröckh nevű (fiktív) német filozófus *A ruha: története és hatásai* című művének angol kiadását készíti elő, és egy egyre hosszabbra nyúló kommentárt ír hozzá: teljesen belebonyolódik az igencsak meghökkentő és furcsa filozófia boncolgatásába; idővel igyekszik kapcsolatba lépni a szerzővel stb. Igazi „borgeses” önreferens metalepszis, hogy a fikció szerinti művet ugyanaz a (valós) *Fraser's Magazine* jelenteti meg, amely a valós Carlyle-művet jelentette meg folytatásokban, és pedig anélkül, hogy utalt volna fiktív voltára.

Borges fiatal korában több igazi (bár inkább irodalmi játéknak tekinthető) hamisítást is elkövetett, például az argentin *El Hogar* magazinban számos valódi fordítása mellett fordításként beállított saját műveket is publikált (pl. ál-Swedenborg-szöveget, ál-*Ezeregyéjszaka*-mesét). Ezek közül többet összegyűjtött *A becstelenség egyetemes történetében*.

Diegetikus felépítésében és témájában is rokon a *HJV*-tal Borges 1975-ös novellája, *A Harmincak Szejtája*, mely egy fiktív 4. századi teológiai vita- vagy vádirattöredéket prezentál, a következő bevezetővel:

Az eredeti kézirat a Leideni Egyetem könyvtárában található; a szöveg latin nyelvű, de a benne előforduló hellenizmusok arra vallanak, hogy görögből fordították. Leisegang szerint a Krisztus utáni negyedik században keletkezett. Gibbon a *Decline and Fall* tizenötödik fejezetéhez írt egyik jegyzetében röviden utal rá. Az ismeretlen szerző ezt írja:⁴⁴

Aztán közli a szöveget, amelyben egy egyházi keresztény mutatja be egy gnóosztikus szekta tanításait és szokásait, és amely néhány oldal után megszakad. A „novella” zárómondata: „A kézirat vége nem került elő.” A novella realiztikusan reprezentálja a valós teológiatörténeti viszonyokat: a fennmaradt dokumentumok töredékességét, és hogy a gnóosztikusok tanításairól ami keveset tudunk, azt nem első kézből, hanem ellenfeleik elítélő írásaiból.⁴⁵

⁴³ James HOGG: *The Private Memoirs and Confessions of a Justified Sinner* (1824), <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00178356>; Edgar Rice Burroughs: *Tarzan* (1912–47); Vladimir Nabokov: *Pale Fire* (1962); Stefan Heym: *The Lenz Papers* (1964); Stanislaw Lem: *Tökéletes vákuum* (1971). Vö. még a „talált kézirat” narratív toposza, akár filozófiai kontextusban is, pl. Kierkegaard *Vagy-vagy*.

⁴⁴ BORGES, *Válogatott művei*, 3:221 (ford. SZÉKÁCS Vera). Leisegang és Gibbon valós szerzők.

⁴⁵ Különösen a *HJV*-ra érvényes ez, mivel 1944-es, amikor még nem fedezték fel a Nag Hammadi, a Holt-tengeri iratokat, a Júdás evangéliumát stb., amelyek direkt gnóosztikus szövegeket tartalmaznak.

Nemcsak narratív felépítésében, de tematikusan is közeli a *HJV*-hoz *A Harmincak Szektája*. A nevezett szekta egyaránt tiszteli Jézust és Júdást, és pedig a Runeberg első könyvében kifejtetthez hasonló koncepció alapján, miszerint Jézus mellett kizárólag Júdás az, aki átlátja az isteni tervet és vállalja a rárótt szerepet.⁴⁶ A szekta tanítása szerint:

Akaratlan színészek voltak a papok, akik átadták a harminc ezüstpénzt, a nép, mely Barabást választotta, Júdea helytartója, a rómaiak, akik felállították a keresztfát, bevették a szögeket, és sorsot vetettek. Önkéntes színész csak kettő volt: a Megváltó és Júdás.⁴⁷

Júdás szerepét illetően ugyanez a gondolat jelenik meg Borges *Browning elhatározza, hogy költő lesz* című versében (1975): „Júdás leszek, aki vállalja / az áruló isteni küldetését”.⁴⁸

Egy további Júdás-émlítés a Borges-életműből *A körkörös idő* című esszében található: „Ha titokzatos módon egybeesik Edgar Allan Poe, néhány viking, Iskarióti Júdás és az olvasóm sorsa – lévén, hogy csak egyetlen lehetséges sors van –, akkor a világtörténelem valójában egyetlen ember élete.”⁴⁹ Ez a gondolat különösen gyakran felbukkan Borges írásaiban, nemritkán a novellákban is, lásd például a *Teológusok* „mindentudó elbeszélő” zárlatát: „a paradicsomban Aurelianus megtudta, hogy a kifürkészhetetlen istenség szemében ő és Pannóniai János (az ortodox és az eretnek, a gyűlölködő és a gyűlöletes, a vádló és az áldozat) egy és ugyanaz a személy.”⁵⁰

6. Teológia és irodalom

A Borges-novellának két fiktív főszereplője van, az egyik Nils Runeberg teológus, a másik az esszé szerzője, akinek nem tudjuk meg a nevét, foglalkozását, sem azt, hogy hol és mikor írta, publikálta ezt az összegzését Runeberg munkásságáról. Az esszéből azt tudhatjuk meg róla, hogy igencsak érdekli a teológia. Egyrészt jól tájékozott, másrészt úgyszólván kizárólag Runeberg teológiai művével foglalkozik; az életéről,

⁴⁶ Érdekes RICCI „The Fourth Version...” narratológiai, de szintén teológiacentrikus olvasata, mely szerint az *Újszövetségben* a Jézushoz közel állók, az apostolok (különösen Péter, aki háromszor tagadja meg Jézust) és a két Mária esetében ismétlődő narratív fordulat, hogy egy-egy esemény után felfedezik, hogy ez megmondott; azaz hogy megfeledeztek Jézus szaváról, intéséről, jövendöléséről, vagy csak most értették meg azt. Júdás esetében ilyen nem mutatható ki; az ő sorsa valóban igen tükörszerű-ellentett Jézuséval.

⁴⁷ BORGES, *Válogatott művei*, 3:225 (ford. SZÉKÁCS Vera). NB, a színdarab-metaphora szintén diegetikusan rétegzetté és metaleptikusan átjárhatóvá teszi a megváltástörténetet.

⁴⁸ BORGES, *Válogatott művei*, 5:196 (ford. SOMLYÓ György).

⁴⁹ BORGES, *Válogatott művei*, 2:183 (ford. SCHOLZ László).

⁵⁰ BORGES, *Válogatott művei*, 1:219 (ford. BENYHE János).

személyiségéről egyáltalán nem beszél.⁵¹ Az utolsó két rövid bekezdés (8. és 9.) is csupán a legpriméribb életrajzi tényeket említi (de ezekben is több a teológia, mint az élettény).⁵²

Az esszé így kezdődik: „Keresztény hitünk második századában...” A T/1 azt implikálja, hogy nemcsak az esszéíró, de a közönsége is keresztény. Talán egy keresztény teológiai / filozófiai / kulturális folyóirat az esszé valószínű fiktív kontextusa.⁵³

A szerző elvileg elutasítja Runeberg koncepcióját. Az egyébként tárgyyszerű bemutatást a 6. bekezdésben néhány elítélő jelző tarkítja. „Sokan felfedezték, [...] hogy a DHF csupán a KOJ elfajult vagy elkeseredett változata.” „1909 októberében jelent meg a könyv Erik Erfjord dán hebraista (homályos, már-már érthetetlen) előszavával, és ezzel az **álnok** mottóval: *A világban volt és a világ általa lett, de a világ nem ismer-te meg őt* (János 1,10). Maga a gondolatmenet nem bonyolult, bár a végkövetkeztetés **rettenetes**.” (6. bek.) Elítélő az esszé legutolsó mondata is: „A Fiúról szóló és már teljesnek tetsző elméletet megtoldotta a gonoszság és a balsors bonyodalmaival”.

Ezekkel együtt is, ami igazán szembeszökő, az az összefoglaló tárgyilagossága. Gondolhatnánk keresztény teológusnak a szerzőt, de ehhez képest túl kevésé távolságtartó. Ahhoz képest, hogy Runeberg tétele a blaszfémia netovábbja egy keresztény számára. Legalább ilyen valószínű az a feltevés, hogy az a néhány elítélő jelző csupán álca, legitimációs taktika, hogy magát az elméletet szóba hozhassa,⁵⁴ bemutassa, azaz terjessze, mivel ő maga is valamiféle gnóosztikus (mint arra több értelmező utal, pl. Aizenberg, Walsh).

Ugyanakkor a stílusa kissé irodalmias, és „irodalmi körökre” is hivatkozik (2. bek.), és olyan „hitetlenekre”, akik olvasták Runeberg fő művét (7. bek.). Kardinális az egész novella értelmezése és egyik fő poétikai játszma szempontjából a 2. bekezdés:

⁵¹ Ez még a novella végére, Runeberg utolsó három évének leírására is érvényes. Ez is nagyrészt a teológiai gondolataira korlátozódik (7. bek.). De honnan tud az esszé szerzője Runebergnek a DHF utáni gondolatairól? Az olvasónak az a benyomása is keletkezhet, hogy itt „az író” váratlanul kényelmesen behelyezkedett a mindentudó elbeszélő szerepébe. Ám a novella által felvázolt világ alapján azt valószínűsíthetjük inkább, hogy Runebergnek vannak hátrahagyott kéziratok, esetleg róla szóló életrajzi források is, amiket a jólétesült esszéíró ismer. (De nem említi, mivel ez egy rövid esszé, és nem egy terjedelmes filológiai tanulmány.)

⁵² NB, Runeberg itt már „Malmö utcáin” bolyong, ami szintén a novella egy értelmezési mini-„feladványa”. Semmit nem tudunk meg a részletekről, de ebből az apróságból az következik, hogy az életét Lundban leélő teológusnak a DHF után valamiért mennie kellett onnan (alighanem szakmai-intézményes reputációja is összeomlott).

⁵³ Az esszéista megkülönböztetését Borgestől az teszi világossá, hogy Borges (az életműve alapján) nem keresztény. A HJV nyitómondatához hasonló egy másik Borges-novelláé, *A tükrök és a maszkok*: „A clontarfi csata után, amelyben **porig alázott a norvég**, a nagy király beszélt a költővel és ezt mondta neki...” A kiemelt rész élesen jelzi az elbeszélő fikcionalitását, azaz hogy az elsődleges diegézis téridejéből, egy régi germán királyság tagjaként, nézőpontjából beszél valaki.

⁵⁴ Freud *A tagadásról* írott tanulmányában (1924) amondó, hogy a tagadás gyakran az elfojtott szóba hozásának, tudomásulvételének egy módja.

Mielőtt megpróbáljuk elemezni ezeket a műveket, hangsúlyoznunk kell, hogy Nils Runeberg, az Országos Evangéliumi Szövetség tagja, mélyen vallásos ember volt. Párizsi, sőt még Buenos Aires-i irodalmi körökben is könnyűszerrel ismét előállhatna egy irodalmár Runeberg tételeivel; ilyen körökben ezeknek a tételeknek a hangoztatása csak a felszínesség vagy az istenkáromlás hasztalan és léha megnyilvánulása volna. Runeberg számára ezek a tételek jelentették a kulcsot a teológia egyik fő misztériumának megfejtéséhez; őneki mindez elmélkedés, elemzés, történelmi és filológiai viták tárgya, büszkeség, öröm és rémület forrása volt. Ezek töltötték be és ezek kötötték gúzsba az életét.

Az irodalmi játékosság és az irodalmi komolyság egymást erősítik. A fikcióíró Borges teológus elbeszélője figyelmezteti az olvasót, hogy ez nem irodalom. Léteznek olyan irodalmárok, akik számára az efféle tételek csupán léha irodalmi játszadozások lennének, ám Nils Runeberg a lehető legelhivatottabb teológus, számára ez a világtörténelem legfontosabb története és szereplői. És valóban komoly teológiai érveléseket kapunk, szinte mást se. „Kárpótlásul” pedig a lehető legbotrányosabb teológiai állítást, amely, ha vannak is valós teológiatörténeti előzményei, meglehetősen eredeti.

Mint a Borges-életmű bibliai összefüggéseit vizsgáló Salvador fogalmaz:

Miután áttekintettük, hogy Borges hogyan használja a különféle bibliai alakokat, meg kell állapítanunk, hogy Júdás alakjának kezelésében tűnik a legmerészebbnek. Ez már igazi posztmodern irodalmi gyakorlat: a posztmodern ellentmondásos esztétikájának számos jellegzetes jegye – a játék, a paródia, a demisztifikáció, az értékek megfordítása, a műfajok keveredése, a kétértelműség, az intertextualitás – az olyan szövegeiben, mint a *Három Júdás-változat*, paradigmaticus mértékben kieleződött.⁵⁵

A novella legalább olyan erősen vonzza a teológiai, mint az irodalmi közelítéseket. (Nemcsak a *HJV*: Borges számos novellájában játszik fontos szerepet a teológia különböző formákban.⁵⁶) Igen érdekelte a gnószticizmus;⁵⁷ sokan efelől olvassák a *HJV*-t. Például Aizenberg:

⁵⁵ SALVADOR, *Borges y la Biblia*, 141.

⁵⁶ Lásd például *Teológusok*. Itt a teológiai okfejtések mellett még egy pszichológiai és egyháztörténeti drámát is látunk, amelyben Aurelianus főinkvizitor számára a teológia félig-meddig csupán ürügy, a Pannóniai Jánossal szembeni pusztító irigységének eszköze. Vagy *A halál és az iránytű*, amelyben megölnek egy tudós rabbit; az eseten két igen különböző nyomozó dolgozik egymástól függetlenül: az egyik profán módon gondolkodik, anyagias motívumot feltételez, kevésbé megalapozott hipotézissel dolgozik (és végül nem tudja meg, hogy igaza volt), a másik nyomozó a főhősünk, afféle Dupin, aki teológiai motívumot feltételez, és ez lesz a veszte, mert a profán és anyagias gyilkos egy teológiai feladvánnyal csalja lépre és öli meg.

⁵⁷ A gnósztikusok szerint az Isten jó és csakis szellemi, és anyagi világ rossz, és teremtője, az ószövegségi „Isten” egy gonosz vagy alkalmatlan demiurgosz. Jézust az igazi Isten küldte, hogy emlé-

A gnóosztikus tanításokat istenkáromlásként ítélték el az egyházatyák, mindegyikük előtt Lyoni Irenaeus, aki *Az eretnokségek ellen* című traktátusában keserűen panaszkodott a káinítákra, akik azt mondják, hogy „Júdás, az áruló... volt az egyedüli, aki ismerte az igazságot, ahogy senki más, és így teljesítette be az árulás misztériumát... És egy erre a célra fabrikált művel hozakodnak elő, amelyet *Júdás evangéliumának* titulálnak.” [...] *A Három Júdás-változat* is lehetne ez a „fabrikált mű” [...] ⁵⁸

Walsh a különböző történelmileg létezett Júdás-értelmezésekről szóló monográfiájának címéül a Borges-novella címét választja, érveléseit pedig saját vizsgálódása keretében, mivel a novellát teológiatörténeti szempontból is figyelemre méltónak találja. Aizenberg is azért dicséri Borges gnóosztikus tárgyú műveit (már a 30-as évekből is), mert teológiatörténetileg és filozófiailag is jól tájékozottak és autentikusan kreatívak, amit a később fellelt gnóosztikus iratok is visszaigazoltak.

Borges életművében a teológiai érdeklődés az általánosabb filozófiai, metafizikai érdeklődés része. Nagyon érdekelték a vallások, szinte mindegyikkel foglalkozott esszéiben vagy elbeszéléseiben, de – összességében jellemezve azt a dinamikus rendszert, ami Borges sok kis művéből összeáll – a szerző egyik vallásnak sem híve. Masszív agnosztikus, de nem ateista;⁵⁹ a panteizmusok állnak hozzá legközelebb (melyek szerint a világ maga isten), ahol „minden ember olyan érzékszerv, amellyel az istenség érzékeli a világot”, ahogy a *Teológusok*ban fogalmaz egy eretnek.

Ugyanakkor Borges számára mindezek, a vallások, a filozófia, a történelem stb. irodalmi (fikciós, poétikus, retorikus stb.) jelenségek. (Talán nem kizárólag, de ezt az oldalukat hangsúlyozza.⁶⁰) Az esztétikai szempont Borges számára legalább olyan fontos, mint a filozófiai. Borges sokféle, de azért mégis jellegzetes érdeklődése, ol-

kezdte az embereket arra, hogy anyagi testükben az isteni szellemet is hordozzák, és képesek az üdvösségre. A gnóoszticizmust összefüggésbe hozzák más vallásokkal és mitiko-filozofikus hagyományokkal, úgymint zoroasztrizmus (Jó / Rossz istendualizmus), buddhizmus (az anyagi világ értéktelensége), (neo)platonizmus (az ideális, azaz immateriális lét az igazi).

⁵⁸ AIZENBERG, „Three Versions...”, 2.

⁵⁹ Nem kevesen tekintik Borgest ateistának, de többen panteistának, néhányan misztikusnak. Utóbbiak sokan cáfolják; sokan hangsúlyozzák, hogy a misztikus, hermetikus, gnóosztikus, (neo)platonista tanok apológiája Borgesenél inkább esztétikai természetű. Ebben van valami, ugyanakkor Borges gyakran tűnik meta/fizikai dualistának. De az, hogy a természettudományos, kozmológiai, logikai problémákat hasonló esztétikai lelkesedéssel tárgyalja, arra utal, hogy egyetért rajongott filozófusa, Spinoza radikális azonosításával: „Deus sive Natura”. Ennyiben biztosan nem osztozik a fent sorolt vallásokkal, amelyek az anyagi világot rossznak/tökéletlennek tartják és csak a szellemi-lelkit jónak/tökéletesnek.

⁶⁰ Kissé kényszeresen és olykor elnagyoltan is: „Lehet, hogy a világtörténelem valójában csak néhány metafora különböző megszólaltatásainak a története.” („Pascal gömbje”, in BORGES, *Válogatott művei*, 2:214, [ford. SCHOLZ László].)

vasmányélménye, ezek jellegzetességei és elemei sajátos irodalmi-filozófiai hibridekké, illetve kombinatorikákká állnak össze műveiben.⁶¹

A *HJV* esszé szerzője esetében nem dönthető el, de Borges esetében igen, hogy ő inkább ama párizsi vagy Buenos Aires-i „irodalmi körökhöz” tartozik, ahol megengedik maguknak a játszadozást ilyen komoly dolgokkal; ami korántsem jelenti, hogy a játszadozás komolytalan lenne. Borgest nagyon is érdekli a teológia, a metafizika, a filozófia – és a számára ehhez szükséges szabadságot az irodalmi kontextus garantálja. Bizonyos komoly (vagy komolytalan) játszadozások, kísérletezések csak a fikció védettségében lehetségesek. Az irodalmi mű az, ahol „mindent szabad” (ha nem is érdemes), cserébe azért, hogy semmiféle formális kényszert nem gyakorolhat a befogadóra (szemben a diskurzusok többségével). Ne feledjük, Buenos Aires nem egészen Párizs. A spanyol nyelvű novella elsődleges kontextusa Argentína, Latin-Amerika, Spanyolország, melyeket meglehetősen általános, masszív, konzervatív katolicizmus jellemez. Ebben a közegben a *HJV*-ban hangoztatott tételek direkt teológiai műként való prezentálása éppoly botrányos lenne, mint Runeberg esetében (svéd, azaz protestáns környezetben). Sőt, akár még a novellát is fenyegethetné az istenkáromlás vádja, vagy akár a vallásgyalázásé, hiszen a *HJV* a teológiai érvelések fergeteges kifigurázásaként is olvasható. („A teológiai disputák alábecsült paródiája.”⁶² „A teológiai érvelések paródiája úgyszólván megsemmisítő.”⁶³) Irodalmi erejét és teológiai „veszélyességét” csak növeli, hogy „Runeberg” („az esszéíró”, „Borges”) tétele radikális és eredeti, a teológiai érvek követhetőek, logikusan felépítettek, korántsem szimpla nonszenszek és örültségek;⁶⁴ a kereszténység elveire és szent szövegeire épülnek, azok beható ismeretén alapulnak.

A novella azonban kellően játékos ahhoz, hogy elkerülje ezt a végzetet. A *HJV* (és Borges novellisztikája) valóban többszörösen ironikus, de nem cinikus. Eleve az involváltság mélyebb annál, hogysen csupán kritikai legyen. Borges mind a teológiai, mind az irodalmi „varázslatba” be akar vonni.⁶⁵ Az ironia a drámai ellentétek

⁶¹ Borges mintegy fél évszázadot átívelő életműve néhány szempontból biztosan tagolható, de nagy vonalakban, világnézeti, esztétikai, etikai, ismeretelméleti szempontból meglehetősen egységes.

⁶² BELL-VILLADA, *Borges and His Fiction...*, 124.

⁶³ CROSSAN, *Raid on the Articulate...*, 87.

⁶⁴ Így például Runeberg érvelése összhangban van a keresztény áldozati logikával és szenvedéskultusszal: Júdás a legértékesebbet, az üdvösségét áldozta fel, és vállalta az örök kárhozatot; míg Jézus csupán „egy délután meghalt a kereszten” (és „az emberek közt töltött 33 éve csupán egy nyaralás volt”, mint Maurice Abramowicz mondja a *HJV* 3. lábjegyzetében franciául idézett megjegyzésében). Persze a vallási koncepciók, hitek nem a logikai konzisztenciájukról híresek; a dogmatizmus mértéke összefügg a dogma homályosságával, képlékenységével, esetlegességeivel, ellentmondásosságával, sokféle értelmezhetőségével.

⁶⁵ Ironikusan színezi a problémát, hogy Júdás alakja és szerepe a legfiktívabbak egyike az *Újszövetségben*. „A fikció fikció, akár szükségét érzi az író, hogy történelemnek nevezze, akár nem. [...] Rengeteg bizonyíték van arra, hogy Júdás később jött be a Passió-elbeszélésbe [...]. Az áruulás szükséges volt a narratívához, akár isteni terv volt ez, akár nem. Az áruulásához szükség volt egy

interiorizációja: amennyire kritikus, annyira empátikus is, amennyiben a beszélő közvetlenül, jelzés nélkül egy olyan nézőpontot szólaltat meg, amely nem a sajátja (gyakran épp az ellenkezője). Borges érdeklődése és attitűdje maga is ambivalens vagy „hibrid”: egy jó adag racionalizmus éppúgy jellemzi, mint az irracionális imádata. A *HJV* felmutatja a teológiai érvelések, a dogmatizmusok ellentmondásait, esetlegességeit, komikus és ijesztő vonásait, de maga látványosan kerüli a dogmatikus impozíciót. Ez főként novelláit jellemzi, de nem mindig; olykor ezekben is, de főként esszéiben egyfajta filozófia és teológia (és ezek alapvető dogmáinak) kidolgozása zajlik. Borgesnek éppúgy megvannak a maga dogmái. Amitől biztosan távol tartja magát, és szívesen ábrázol, az a fanatizmus.⁶⁶ Borges a nagy ellentétek és ellenségeskedések írója is, de ezek az elbeszélések egyúttal rendre ezek radikális dekonstrukciói is (lásd HORN, „Borges’s Duels...”); Borges pacifistább a kereszténységénél is. Irodalmár. Könyvtáros.

Ha a három Júdás-változatnak a *Runeberg–Névtelen Esszéista–Borges* hármast tekintjük, az egy antidogmatikus „fejlődésregény” fokozatainak is tekinthető. Runeberg világa még a régi, radikálisan dogmatikus és vérré menő teológiát képviseli; a névtelen esszéista már egy bölcs katolikus vagy gnóosztikus; Borges pedig a szabadgondolkodó filozófus-irodalmár a szórakoztató játékaival. Ez akár egy gyakorlati filozófiai stratégiának is tekinthető, amely a fanatikusok fantazmáit, a fundamentalizmusok narratív fundamentumait meséli másképp, vagy új fordulatokkal.⁶⁷

szereplőre, és ezt a narratív funkciót Júdás töltötte be. [...] Amint az Áruló bele lett szöve a történetbe, egyre több információt találnak ki róla, míg végül ezek messze meghaladják azt, ami a történet elmeséléséhez szükséges. Ez a szereplőformáló folyamat jóval az evangéliumok megírása után is folytatódott; az *Aranylegendában*, hogy egyet említsek a sok közül, Júdás Oidipusz lesz, aki feleségül veszi az anyját. [...] Ami Júdás történelmi státuszát illeti, természetesen szó sincs arról, hogy nem létezett, de mi csak egy, az első században művelt fikcióra jellemző formában ismerjük. A »történelmi Júdás utáni nyomozás« ennek megfelelően lehetetlen küldetés...” Frank KERMODE, „My Man – Judas: Betrayal or Friend of Jesus by William Klassen”, *London Review of Books*, 19, 1. sz. (1997): 23.

⁶⁶ „Borges úgy érezte, hogy a vallások közelebb állnak a dogmákhoz, a normákhoz, a szokásokhoz és a rituális gyakorlatokhoz, mint az Istenség lényegi rejtélyéhez. Borges, a legszabadabb ember, mindig is irtózott a vallási vagy politikai fanatizmustól.” María KODAMA DE BORGES, „Jorge Luis Borges, Religions and the Mystical Experience”, in *Jorge Luis Borges*, eds. Alfonso and Fernando DE TORO, 15–28 (Madrid: Vervuert, 1999), 15.

⁶⁷ Vö. Lyotard a *posztmodern állapotban* különleges jelentőséget tulajdonít annak, hogy a történet/elbeszélés az egyik leguniverzálisabb nyelvjáték, és a „narratív tudást” nem érinti a „legitimációs válság”. Borges nem véletlenül lett posztmodern szupersztár, novellisztikáját tekinthetjük „kis történetek” kavalkádjának, de az ellenkezője is mondható: novellisztikája „bizalmatlanság a kis történetekkel szemben” és az egyetemes „metanarratívák” lankadatlan keresése (vagyis az ellenkezője Lyotard fő posztmodern-definíciójának).

7. A titok

A már többször idézett mondat szerint: „Sokan felfedezték, [...] hogy a *Den hemlige Frälsaren* csupán a *Kristus och Judas* elfajult vagy elkeseredett változata.” (6. bek.) Kik lehetnek ezek a „sokan”? Túl sokan nem lehetnek, hiszen a *DHF* „fogadtatásáról” ezen a mondaton kívül a következőket tudjuk meg (7. bek.):

A hitetlenek a priori ízetlen és mesterkéltnak tartották;⁶⁸ a teológusok még csak figyelemre se méltatták. Runeberg úgy érezte, hogy ez az egyetemes közöny csodálatosképpen igazolja a felfogását. Isten rendelte el ezt a közönnyt; Isten nem akarta, hogy fény derüljön szörnyű titkára a földön.

Semmi jele annak, hogy az elbeszélő (az esszéíró) megkérdőjelezné Runeberg ítéletét arról, hogy a *DHF*-t valóban „egyetemes közöny” fogadta. Hogy Runeberget és műveit valóban elfeledték, arra az utolsó bekezdés egy tagmondata is utal: „[a]z eretnokségek kutatói talán emlékezni fognak rá.”⁶⁹

Hihető ez? Hogy egy olyan bombasztikus és teológiailag alaposan argumentált állítást, miszerint Júdás a Megváltó, az emberré lett Isten, egyetlen teológus sem méltat figyelemre? Hogy a hitetlenek (például „párizsi, sőt Buenos Aires-i irodalmi körök”) „a priori” ne találják érdekesnek ezt a teológiai-irodalmi játszadózást?

Lehetne pro és kontra érveket mondani. Ennek az ambivalenciának a kiélézése a novella egyik fő érdekeltisége.

Mindenesetre a logikai ellentmondást – Isten „szörnyű titka” a szó szoros értelmében nem titok, hiszen Runeberg nyilvánosságra hozta – egy természetesnek beállított szociál-pszichológiai ok magyarázza: az érdektelenség (esetleg elfojtás). A végtelenül involvált Runeberg reakciója erre szinte logikus. Ennek az ellentétnek az élessége pontosan mutatja Borges agnoszticizmusának és perspektivizmusának fokát. Ami az egyiknek a világtörténelem lényege, legvégső titka, az a másiknak értelmetlen, érdektelen abszurditás (esetleg azonnal elfojtandó-elfelejtendő szörnyűség, amibe belegondolni se szabad).

Borges szövegüniverzumában az egyes ember és az emberiség egyaránt esendő igazság és hamisság, emlékezés és felejtés dolgában. Az ember voluntarizmusa korlátlan – lenne, ha nem lenne kognitíve korlátolt, saját vagy mások hiteinek rabja. Az igazság lehet örült és abszurd, amit senki se vesz észre, vagy épp egy tévhitet min-

⁶⁸ Ez az ítélet hasonló ahhoz, amit az esszéista a runebergi koncepció esetleges irodalmi feldolgozásáról gondol: „irodalmi körökben [...] ezeknek a tételeknek a hangoztatása csak a felszínesség vagy az istenkáromlás hasztalan és léha megnyilvánulása volna” (2. bek.).

⁶⁹ A „megpattant ér” (értágulat) kapcsán sokan megjegyzik (WHEELOCK, *The Mythmaker...*, 165 nyomán), hogy a *Tlön Uqbar* egyik szereplője, Herbert Ashe szintén így hal meg, és szintén a feladás homályába vesző figura.

denki magától értetődő igazságnak tekint.⁷⁰ Az illúzió, hazugság, örület éppúgy jellemzi a kollektív, mint az egyéni alanyokat. Borges mégsem nihilista vagy *ressenter*, inkább kutató és játékos.⁷¹

Árulás és titok témában (és diegetikus szintek és metalepszisek sokaságában⁷²) fontos párdarabja a *HJV*-nak *Az áruló és a hős [témája]* (*Tema del traidor y del héroe*) című novella.⁷³ Ebben Ryan Kilpatrick, ír történész meg akarja írni az ükapja, a nemzeti hős, az ír függetlenségi összeesküvés vezetője, „az ifjú, a szép, a hős, a meggyilkolt Fergus Kilpatrick” (több ponton homályos) életrajzát és halálát (ennek közelgő 100. évfordulójára). Kutatása során Ryan rájön (irodalmi műveltsége révén), hogy ükapja valójában az ír felszabadító mozgalom árulója volt. Ezt régi harcostársa, James Nolan leleplezte, és az összeesküvők halálra is ítélték elnöküket, Kilpatrickot. De – hogy a nép szemében semmi se szennyezze a mozgalom tisztaságát – Nolan javaslatára és forgatókönyvével megrendeztek ellene egy „merényletet” (egy színházban lőtték le), amit az angolokra kentek, és így az ügy mártírjává tették a nép szemében a „hős” (valójában árulása miatt kivégzett) Fergus Kilpatrickot. Ellentétben Runeberggel, Ryan nem árulja el „a szörnyű titkot”:

⁷⁰ A tudománytörténetben sem ismeretlen jelenség. Például Arisztarkhosz az i. e. 3. században viszonylag korrektil felvázolta a heliocentrikus világképet (Arkhimédészről tudjuk, aki szintén nem hitt benne), de az emberiség érdektelensége, feledékenysége betemette ezt az ötletet, 1700 évre, Kopernikuszig, aki valójában a tudóstársak megvetésétől való félelmében nem merete publikálni heliocentrikus megfontolásait stb. Vagy Alfred Wegener esete, aki 1915-től haláláig (1951) amellel érvelt, hogy a kontinensek vándorolnak, és valaha egybetartoztak, és akit a kortárs geológia végig dilettánszott, míg az 1960–70-es években a „lemeztektionikai” paradigma igazolta Wegener téziseit. Figyelemre méltó, hogy e két, igazán fantasztikus felfedező úgyszólván ismeretlen és elfeledett. A tudománytörténet hőstörténetei és mítoszai nagyrészt arról szólnak, hogy a felvilágosodás, az objektív igazságok és a tudományos módszer miként üldözött, majd miként diadalmaskodott a sötétség, a szubjektív elfogultságok és a vallásos inkvizíció hatalmán; ebbe enyhén szólva nem illeszkedik, amikor a tudomány volt (egységesen és tartósan) az inkvizítor, az igazság elfojtója szerepében.

⁷¹ Poétikáját a játékhoz való, Derrida által felvázolt kétféle viszony közül inkább a másodikhoz sorolhatjuk. Az elsőre jellemző „[a] megszakadt közvetlenség [...] tematikája, amely a hiányzó kezdet elveszített vagy lehetetlen jelenléte felé fordul, a játék gondolatának szomorú, negatív, nosztalgikus, bűnös, rousseau-ista arca, melynek másik oldala a nietzschei afirmáció, vagyis a világ játékanak és a levés ártatlanságának örömteli állítása, a hiba, az igazság és az eredet nélküli jelek világának állítása, amely aktív interpretációra kínálkozik.” Jacques DERRIDA, „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diskurzusában”, ford. GYIMESI Tímea, *Helikon* 38, 1–2. sz. (1994): 21–35, 34.

⁷² *Az áruló és a hős* diegetikus szerkezete annyiban bonyolultabb, hogy az elbeszélő egy majdan részletesen kidolgozandó elbeszélése vázlatként és összefoglalásaként prezentálja a szöveget.

⁷³ Lásd még Andersen: *A császár új ruhája*. Ivan Karamazov: *A Nagy Inkvizítor*.

Nolan művében a Shakespeare-től átvett részek a legkevésbé drámaiak;⁷⁴ Ryan gyanítja, hogy Nolan azért illesztette bele őket, hogy valaki, majd a jövőben, rájöjjön az igazságra. Rádöbben, hogy ő maga is szerepet kapott Nolan fonduorlatában... Erős vívódás után elhatározza: hallgat felfedezéséről. Könyvet ír, amelyet a hős dicsőítésének szentel; lehet, hogy ez is benne volt a tervben.⁷⁵

Ahogy a *HJV* a teológia és a vallások, úgy *Az áruló és a hős* a nemzeti hagyományok és a történelem fikciós, irodalmias jellegét, befolyásoltságát demonstrálják. Itt is van egy „áruló” elbeszélő.⁷⁶ Ahogy a *HJV* névtelen esszéírója nem tiszteli Runeberg meggyőződését, és kifecsegi „Isten titkát”, úgy *Az áruló és a hős* elbeszélője sem tiszteli Ryan Kilpatrick meggyőződését, és kifecsegi nyomozásának eredményét. Ez elegánsan vet fel komoly etikai, pszichológiai, történelmi kérdéseket. Az elbeszélő nyilván nem ért egyet Ryannel, és magától értetődően az igazságra esküszik, nem egy összemzeti hazugságra.⁷⁷

Runeberg a titokhoz való mindkét viszonyulást megtapasztalja; az egyikből a másikba való drámai váltáson kell átesnie.⁷⁸ Ne feledjük, hogy már publikált főművének a címe is *A titkos megváltó*. Ha egyszer titkos, akkor ő miért árulja el? Runeberg automatikusan a „felvilágosult” és „demokratikus”, azaz igazságelvű, és az igazságot mindenkivel megosztó attitűdöt képviseli: evidensen, sőt büszkén teszi közkincssé, amire „rájött”, tárja fel a „titkos Megváltó” személyét. Arra csak a mű

⁷⁴ Nolannak a valóságba szcenírozott drámájában több Shakespeare-„idézet” volt, például a *Julius Caesar*ból: „a hős testét megvizsgáló poroszlok lezárt levelet találtak nála, amelyben arra figyelmezteti valaki, hogy a színházban veszély fenyegeti; Julius Caesar is, amikor elindult arra a helyre, ahol barátainak tördőfésői vártak rá, kapott hasonló levelet, amelyet már nem tudott elolvasni, s amely az egész árulást leleplezte az árulók nevével együtt” stb. (BORGES, *Válogatott művei*, 1:119 [ford. BOGLÁR Lajos].) A színház mint helyszín az Abraham Lincoln elleni merényletet idézi – jellemző Borges metaleptikus játékosságára, hogy ez nem „idézet”, hanem „megelőlegzés”, hiszen a Lincoln elleni merénylet későbbi (1865), mint a fikció szerint a Kilpatrick elleni „merénylet” (1824).

⁷⁵ Uo., 122.

⁷⁶ Az *elárul* a magyarban szélesebb körben használatos, mint a spanyolban vagy angolban: az *elárulja az igazat / a titkot / a hazáját* a spanyolban és angolban két vagy három különböző igével fordítandó (‘dice, tell’ / ‘revela, reveal’ / ‘traiciona, betray’).

⁷⁷ A novella persze még véletlenül sem írellenes, lásd a 2. bekezdést: „Az eset színhelye valamelyik elnyomott és ellenálló ország: Lengyelország, Írország, a Velencei Köztársaság, valamelyik dél-amerikai vagy balkáni állam...” Az elbeszélő csak „az elbeszélés könnyebbége kedvéért” választja Írországot és 1824-et. (Uo., 118.)

⁷⁸ A ’titok’-nak a szó szerinti értelme mellett van metaforikus használata is, ahol nem feltételezünk tudatos konspirátort, titkolózó alanyt, pl. a *természet titkai*. (A ’titkos’ esetében van titkolózó alany, a ’titokzatos’ esetében nem feltétlenül.) Ez a kettő többnyire élesen elkülöníthető, kivéve a determinista teizmust és a panteizmust (azaz Runeberg és Borges hitét).

fogadtatásából „jön rá” (következtet), hogy a titokgazda nem a felvilágosodás, az igazság kiderülésének híve.⁷⁹

Ha nem a felvilágosult ész, hanem a vallásos mítosz logikáját követjük, akkor Runebergnek már a *DHF* publikálása előtt is el kellett (volna) gondolkodnia ezen. (NB, már 1907-ben befejezte és kijavította a kéziratot, ám még két évig hezitált a kiadásán.) Ha a megváltó neve, személye kétezer évig titok volt, akkor kicsoda ő, hogy most felfedi? Nos: olyasvalaki, akinek teológia-, megváltás- és világtörténeti jelentősége Jézus és Júdás jelentőségéhez mérhető.

Ám Runeberg következtetése egy újabb logikai paradoxonhoz visz: ha (a mindenható) Isten nem akarja, hogy ismerjék, akkor Runeberg sem lehetne ilyen biztos a dolgában. Sem abban, hogy valóban rájött-e Isten egyetlen és végső titkára, sem abban, hogy ha valóban rájött, akkor neki ebben milyen szerepet szánt Isten. Bibliai prófétákkal és mártírokkal is előfordult, hogy igéik süket fülekre találtak stb.

Ezen a ponton Borges boldogan hagyja magára az olvasót: elérkeztünk Borges paradicsomába, ahol a paradoxon, a rejtély és a titok az úr; a világ, az isten/ség kifürkészhetetlen.⁸⁰ Ezek Borges filozófiájának és esztétikájának is alapdogmái, érdeklődésének, rajongásának fő tárgyai. Egy jellemző passzus az *Akhilleusz és a teknős-béka örökös versenyfutása* című esszéjének felütése:

Joggal használhatjuk itt az *ékszer* szót, ha számba vesszük, milyen jelentéseket hordoz: értékes apróság, törhetetlen finomság, rendkívül kedvező átválthatóság, átlátszóság, olykor áthatolhatatlanság, időállóság.⁸¹ Nem találok ennél jobb szót az Akhilleusz-paradoxon jellemzésére, amely immár huszonhárom évszázada csorbíthatatlanul állja az eltökélt cáfolási kísérletek ostromát, úgyhogy már bátran nevezhetjük halhatatlannak. Csak hálások lehetünk azért a bőkezűségért, hogy hosszú életével bizonyított titokzatosságát újból és újból elénk tárta, s hogy oly pompás ostobaságokat csalt elő az emberiségéből.⁸²

⁷⁹ Ahogy a tudás fájáról evést is tiltotta, amíg egy áruló kígyó el nem árulta az embereknek (az igazat), hogy nem halnak meg, ha esznek róla, csak azért tiltja nekik Isten, hogy nehozzá hasonlóvá váljanak. Az áruló mint 'fényhozó'/Lucifer, vagy Prométheusz, lehetséges asszociációja nem merül fel Runebergben, sőt Borges életművében sem. Fontos körülmény az is, hogy a vallások jelentős része „hermetikus”, „misztériumvallás”, tanításaik titkosak, csak a beavatottak ismerhetik meg őket, avatatlanoknak elárulni a legfőbenjáróbb bűn. E vallások legkülönbözőbb változatai régóta igen elterjedtek voltak szerte Euráziában. A gnóosztikus szekták is többé-kevésbé ilyenek; sokuk önértelmezése szerint Jézusnak az apostolok számára szóló tanításait közvetítik, amely más jellegű, mint Jézusnak a nép számára szóló tanításai (vö. Mk 4:11, Mt 13:11, Lk 8:10).

⁸⁰ A Borges munkásságának zömét tartalmazó ötkötetes *Válogatott műveiben* 23-szor fordul elő a „kifürkészhetetlen” (*inescrutable / insondable*), ebből 17-szer az „isten(ség)” (*Dios / divinidad*) jelzőjeként.

⁸¹ Borges novelláit (és/vagy ambíciójukat) is pontosan így lehetne jellemezni.

⁸² BORGES, *Válogatott művei*, 2:79 (ford. SCHOLZ László). Zénón „paradoxona” valóban a matematika, fizika és logika alapproblémáit érintik, és máig megoldatlanok (tér és idő végtelen oszthatósá-

Nincs is fejlődés, haladás? Csak bolyong mindenki a világ és önmaga útvesztőiben, hasztalan próbálja megfejteni a nagy titkokat és talányokat? Ez a rejtélyes istenség legfőbb szórakozása? Hát... többnyire igen. Van olyan hely az életműben, ahol Borges megengedi, hogy van fejlődés,⁸³ de nem ez az ő érdeklődési területe, az ő történetei nem erről szólnak. Az, hogy nem a rezignáció, hanem a játékosság az uralkodó Borges alapbeállítódásában, szoros összefüggésben lehet panteizmusával; azzal a tudattal, hogy mi magunk is a rejtélyes világ/istenség intelligenciájának részei/részei vagyunk.

ga, kontinuitás vs. diszkréción stb.). Maga a demonstráció viszont (hogy miért „nem éri utol soha Akhilleusz a teknőst”) meglehetősen „szofisztikus”, retorikai bűvészkedésjellege van, mint ezt a Borges által idézett kritikusok is szóvá teszik.

⁸³ „Nem tudom, hogy hihetünk-e a haladásban; én úgy látom, hogy hihetünk, legalábbis a Goethe-féle spirálmozgásban: előre, majd hátrafelé megyünk, de mindent összevetve fejlődünk” („A kabballa”, in BORGES, *Válogatott művei*, 4:242 [ford. SCHOLZ László]). Ugyanakkor „hanyatló kor a miénk” („Körkörös idő”, in BORGES, *Válogatott művei*, 2:184 [ford. SCHOLZ László]).